

# ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

Издави два пут сваког месеца у свескама од 3 и више табака. Цена је: за Србију 12 дин., а за Црну Гору, Бугарску, Босну, Херцеговину, Аустро-Угарску, Румунију и Турску 15 динара на годину.

ПРЕТПЛАТА СЕ ШАЉЕ

Управи  
Кр. Срп. државне штампарије.  
А РУКОПИСИ УРЕДНИШТРУ.

VIII СВЕСКА

У Београду 30. Априла 1886.

ГОДИНА VII

## Постављења и премештаји наставника средњих школа

*Актом министра просвете и црквених послова*

### I Постављени су:

у ужичкој реалци:

г. *Љубомир Давидовић*, свршени фило-соф, за предавача, 3. Априла ове год.

у свилажиначкој нижој гимназији:

г. *Јован Несторовић*, свршени философ, за предавача, 8. Априла ове год.

у алексиначкој нижој гимназији:

гђа *Фаника Стојковићка*, која је положила испит из женског рада, за учитељицу женског рада, 4. Априла ове год.

### II Премештени су:

у I БЕОГРАДСКОЈ НИЖОЈ ГИМНАЗИЈИ:

г. *Миливоје Симић*, предавач шабачке

ниже гимназије, за предавача, 9. Априла ове године.

у НИРОТСКОЈ НИЖОЈ ГИМНАЗИЈИ:

г. *Коста Раденковић*, предавач, за учитеља II класе, 3. Априла ове год.

у ШАБАЧКОЈ НИЖОЈ ГИМНАЗИЈИ:

г. *Стеван Фотић*, предавач свилажиначке ниже гимназије, 1. Априла ове године по молби.

### Умрли

*Вуја Величковић*, предавач врањске ниже гимназије преминуо је ноћу између 5 и 6. Јануара ове год.

## Постављења управитеља основних школа

*Актом министра просвете и црквених послова*

Постављен је:

г. *Стеван Гужвић*, за управитеља школе тополске, у крагујевачком округу, 5. Априла ове године.

## Постављења, премештаји и разрешења од дужности наставника основних школа

### Актом министра просвете и црквених послова

#### I Постављени су :

##### У БЕОГРАДСКОМ ОКРУГУ :

гђа *Милева Младеновићка*, бивша учитељица, за заступницу учитеља школе у Врчину, 12. Априла ове год.

г. *Божидар Петровић*, бивши учитељ, за заступника учитеља школе у Ритопеку, 11. Априла ове год.

г. *Атанасије Ј. Вукићевић*, богослов, за заступника учитеља школе умчарске, 11. Априла ове год.

##### У ВАЉЕВСКОМ ОКРУГУ :

г. *Стетислав Радовановић*, бивши учитељ, за учитеља I одељења II разреда основне школе у Ваљеву, 11. Априла ове год.

##### У КРАГУЈЕВАЧКОМ ОКРУГУ :

гђца *Дамбрина Резнерова*, свршена ученица Више женске школе, за учитељицу I разреда мушке школе у Лапову, 4. Априла ове год.

г. *Велимир М. Миладиновић*, који је свршио учитељску школу, за учитеља I разреда школе тополске, 11. Априла ове год.

гђица *Љубица Лазаревићева*, за привремену учитељицу школе у Брзану, 12. Априла ове год.

##### У КРУШЕВАЧКОМ ОКРУГУ :

гђца *Леошава Лозанићева*, која је свршила Вишу женску школу, за учитељицу II III и IV разреда женске школе у Третици, 12. Априла ове год.

##### У ПОДРИНСКОМ ОКРУГУ :

г. *Богољуб Трифуновић*, богослов, за заступника учитеља IV разреда школе крупањске, 12. Априла ове год.

##### У ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ :

г. *Милан С. Убавкић*, бивши учитељ, за учитеља школе у Близнаку, 1. Априла ове год.

г. *Владимир Вуковић*, бивши учитељ, за привременог учитеља школе медничке, 11. Априла ове год.

г. *Радован Вукићевић*, богослов, за заступника учитеља I и II разреда школе у Пољани, 11. Априла ове год.

г. *Владимир С. Цветковић*, богослов, за заступника учитеља I разреда школе брадарачке ове год.

##### У ТУРНИЈСКОМ ОКРУГУ :

гђца *Даринка Веселићева*, која је свршила Вишу женску школу, за учитељицу II одељења II разреда мушке школе у Свилајинцу, 12. Априла ове год.

##### У УЖИЧКОМ ОКРУГУ :

г. *Атанасије Пошовић*, богослов, за заступника учитеља I разреда школе ариљске, 11. Априла ове год.

##### У ЦРНОРЕЧКОМ ОКРУГУ :

г. *Јевта Букић*, бивши учитељ, за заступника учитеља II III и IV разреда школе у Злоту, 11. Априла ове год.

##### У ЧАЧАНСКОМ ОКРУГУ :

г. *Милија Луковић*, ђак учитељске школе, за заступника учитеља школе студеничке, 11. Априла ове год.

##### У ШАБАЧКОМ ОКРУГУ :

г. *Јанко Веселиновић*, бивши учитељ, за учитеља школе у Свилеуви, 11. Априла ове год.

## II Премештени су:

У БЕОГРАДСКОМ ОКРУГУ:

г. *Коста Недић*, учитељ школе врчинске, у Ропчево, 9. Априла ове године по потреби.

У ВАЉЕВСКОМ ОКРУГУ:

г. *Димитрије Илић*, учитељ I одељења II разреда мушке школе ваљевске, у Стублине, 9. Априла ове год. по потреби.

У ПИРОТСКОМ ОКРУГУ:

г. *Ђорђе Којић*, учитељ III разреда школе белопаланачке у Балта Вериловце, 9. Априла ове год. по потреби.

г. *Михаило Јовић*, учитељ I одељења IV разреда школе пожаревачке, у Дојкинце, 9. Априла ове год. по потреби.

г. *Никола Ристић*, заступник учитеља школе суботиничке, округа алексиначког, у Калну, 12. Априла ове год. по потреби.

У СМЕДЕРЕВСКОМ ОКРУГУ:

г. *Тодор Благојевић*, учитељ V и VI разреда школе обреновачке, округа ваљевског, у Лине, 9. Априла ове г. по потреби.

У ТОПЛИЧКОМ ОКРУГУ:

г. *Панта Манојловић*, учитељ школе јошаничке, округа алексиначког, у I разреду школе прокупачке, 5. Априла ове год. по потреби.

гђа *Софија Клајићка*, учитељица I разреда мушке школе прокупачке, у I и II разред мушке школе у Прокуљу, 5. Априла ове год. по потреби.

У УЖИЧКОМ ОКРУГУ:

г. *Димитрије Марковић*, учитељ III разреда школе чачанске, у Ковиље, 9. Априла ове год. по потреби.

г. *Коста Јовичић*, учитељ I и II разреда школе ариљске, у II разред исте школе, 11. Априла ове год. по потреби.

## III Разрешени су:

У ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ:

г. *Сретен Банџић*, привремени учитељ школе у Каменову, 8. Априла ове год.

г. *Риста Јанушевић*, заступник учитеља I и II разреда школе у Пољани, 2. Априла ове год. по молби.

## IV Стављен је у стање повоја:

г. *Алекса Божић*, учитељ школе шетоњске, у пожаревачком округу, 8. Априла ове год. по молби.

## У м р' о:

*Ђорђе Јеротић*, учитељ I разреда школе жагубичке у пожаревачком округу, преминуо је 3. Априла ове год.

## Записник Главног Просветног Савета

## САСТАНАК СССУИИ

26. Марта 1886. год. у Београду

Били су: *потпредседник* Н. Дучић, арх.; *редовни чланови*: Ј. Пецић, Драг. С. Милутиновић, Љуб. Ковачевић, Ђ. Козарац, Драг. Плајел, др. Лаза Стефановић, Јеврем Илић; *ванредни чланови*: Јев. Ђорђевић, Јов. Ђорђевић, Пет. Живковић, др. В. Бакић, Бор. Тодоровић, Жив. Поповић и Лаза Обрадовић.

Пословођа: Мил. Марковић.

## I

Прочитан је и примљен записник 307-ог састанка.

## II

Прочитано је *писмо г. министра просвете и црквених послова* од 21. ов. м. ПБр. 2475, којим се шаље Главног Просветног Савету на преглед и оцену „Читаanka за III разред основних школа“ коју је за школску потребу израдио г. Никола Стојановић учитељ у Београду. Одлучено: да се умоле г. г. Дим. Јосић и Лазар Обрадовић, да ово дело прегледају и оцене и, да Савету о истоме реферују.

## III

Прочитан је реферат г. г. Симе Лозанића и Јов. Ђ. Докића о Хемији, коју је израдио г. Витомир Младеновић за VI р. средњих школа.

Тај реферат гласи :

### Главном Просветном Савету

Прочитали смо рукопис г. Витомира Младеновића, Неорганска Хемија, за ученике IV разреда средњих школа, који нам је, по одлуци Главног Просветног Савета, послат на оцену. Шта смо у том рукопису нашли, редом ћемо изложити а наше мишљење о вредности самог дела казаћемо на завршетку.

Дефинишући у приступу шта је тело, материја и појав, требало је да писац наведе одмах и деобу појава на физичке и хемијске, па да са једним и истим телом покаже једне и друге појаве. Тако н. пр. кад наведе физички појав са сумпором, одмах да наведе и хемијски појав са тим телом. Овако, како писац показује промене једних тела а по дефиницији наводи друге примере, сасвим су необјашњене хемијске промене тела а још мање објашњује разлику, која постоји између Хемије и Физике.

Појава није процес; процес је радња а појава је производ исте.

Погрешно писац наводи да „нара у природи јесу облаци“.

Па и у описивању промена тела чини погрешку и оно што је битно не казује. Тако он каже, кад бацимо на воду мале куглице калијума и натријума, то ћемо на мах приметити, да ће се доплице калијума запацити и трчећи по води развијаће живу љубичасту светлост и белу пару што дражи на кашаљ. — Међутим, калијум и натријум растављају воду ослобођавајући из ње водоник, који се упали и гори љубичастим пламеном, кад на воду дејствује калијум, а кад дејствујемо натријумом неће се упалити. Па како водоник, који се том приликом развија, нема никаквог мириса, то нас неће ни дражити на кашаљ. Слика за тај опит није потребна.

Писац наводи 70 елемената. Међутим оглашених има и више али сви нису потврђени. Кад је већ навео, да 4 елемента има стално у ваздуху и да главну масу земне коре састављају 8 елемената а у мору има

их 16—30, требало је и да наведе који су то елементи.

Водоник је од ваздуха лакши 14,<sup>438</sup> а не као што писац наводи 14 пута.

Говорећи о односу у коме се по запремини једини хлор и водоник у сољној киселини, погрешко наводи, да се сољна киселина развија грејањем обичне сољне киселине а вата се над живом и водом.

Сравњујући бром и јод са хлором, односно јединења са водоником, наводи, да је тежина једног литра брома 80 а једног литра јода 127, али не вели, према коме су, као јединици, сравњене те тежине. Услед тога нејасно је и што писац наводи: „ако хоћемо да имамо тежине хлора, брома и јода спрам ваздуха треба помножити са 14,<sup>348</sup> а ако у грамовима са 0,<sup>0896</sup>. Зашто треба тако радити у једном а поглавито у другом случају, то писац не објашњава.

Говорећи о волуметријском саставу амонијака, држимо да је случајно погрешно, кад наводи, дејством електричне струје на раствор ове киселине у истом апарату као и за воду и сољну киселину, јер амонијак није киселина но напротив је базисне реакције.

Само онај који већ зна у ком се односу једине азот, фосфор и арсен са водоником, разумеће шта је хтео писац овим: „фосфор и арсен једине се такође са водоником, те дају фосфор и арсен водоник као и азот, али се фосфор и арсен не једине у истом односу запремина“.

Није образложено зашто се спајне тежине изводе из 2. запремине водоничног једињења и не наводи закон волуметријског једињења.

Појам спајних тежина неће нам раширити испитивање хлорида, но спајне тежине неких елемената можемо одредити по њиховим гасовитим хлорним, бромним и јодним једињењима.

200. је спајна тежина живе а не тежина 1. литра живе.

Није истина, да се јасније уверавамо да се елементи једине у сталном простом односу, кад нађемо процентне делове у каквом једињењу.

Говорећи о писању хемијских формула, вели, да се оне пишу кад се знаци елемената напишу један поред другог, али којих елемената то писац не наводи. Даље писац овако

додаје: „но пошто се елементи једине у разним односима, то треба доле крај имена елемената ставити ситно број колико елемената има у једињењу“. Ово је сасвим погрешно. Сваки хемијски знак означава по један атом, па ако у ком једињењу има од ког елемента више атома, онда треба са десне а доње стране од знака тог елемента, ставити тај број атома.

Писац наводи, да се из хемијске формуле чита поред имена и број елемената који су у једињењу и однос у ком су сједињени а не вели какав однос. Међутим из хемијских формула чита се у ком су односу елементи сједињени и по тежини и по запремини. Исто тако нејасно је и то, да се из хем. формуле чита однос једињења наспрам сједињених елемената. Боље би било да је рекао, да се из хем. формуле чита и у ком односу стоји запремина сједињених елемената према запремини направљеног једињења. Најзад из хем. формуле чита се и специфична тежина једињења у гасовитом стању, срањена према водонику, а то писац не наводи.

Даље писац наводи, да је при писању хем. формула усвојено, да електропозитивни елементи претходе електронегативним и наводи пример за воду  $H_2O$ , за хлороводичну киселину  $HCl$ , за калијум хлорид  $KCl$ . Међутим нигде напред није казао који су то електропозитивни а који електронегативни елементи. Па и ако је поставио то правило за писање хем. формула, сам грешити у писању. Тако амонијак пише са  $NH_3$  место  $H_3N$ , барски гас са  $CH_4$  место  $H_4C$ , бромоводичну киселину са  $BrH$  место  $HB$ .

Говорећи о писању хем. једначина, случајно је погрешно, кад наводи  $H + H = HCl$ .

Писац грешити кад наводи, да једначине могу бити рационалне, кад показују и склоп једињења. Једињења се у Хемији обележавају формулама а не једначинама. Формуле пак могу бити *емпиричне* и *рационалне*. Емпиричне су формуле кад казују колико и каквих атома има у молекулу једињења; рационалне су формуле, које показују склоп молекула.

Исто тако не стоји, да једначине казују природу и склоп једињења.

Наводећи да молекул долази од латинске речи *moles* — маса — изводи отуд, да се и молекули морају састојати из скупа ма-

лих делића — атома. Међутим, да се молекули једињења састоје из атома, увиђа се из једињења елемената по неким извесним запреминама. Да се и молекули елемената састоје из атома и на који начин се дознаје колико атома има у молекулу елемента, то писац нигде није доказивао, него само наводи, да они елементи имају у молекулу 2 атома, код којих је запреминска тежина једнака са спајном; ако ли је запреминска тежина 2 пута већа од спајне, онда ти елементи имају у молекулу 4 атома; а ако им је спајна тежина 2 пута већа од запреминске тежине, онда имају у молекулу 1 атом. Напослетку, кад је већ напоменуо, да атоми не постоје у слободном стању него при хемијским процесима мењају место и у молекуле се једине, зашто није навео, да с тога и сваки елеменат у тренутку постанка (*Status nascenti*) јаче дејствује.

Исто тако нигде није напоменуо да знаци елемената означају атоме а хемијске формуле молекуле једињења. Међутим, наводи методу израчуњавања атомске тежине елемената, према специфичној топлоти, што је сасвим неразумљиво за ученике IV разреда гимназије.

Говорећи о квантиваленци елемената, вели: „да би квантиваленцу једног елемента одредили, ми дејствујемо водоником на тај елеменат, па колико атома водоника привуче толика му је и квантиваленца“. Ово је нетачно и нејасно. Исто тако да би доказао, да је азот тровалентан, овако вели: „исто тако молекул амонијака  $NH_3$  гди је азот тривалентан, јер три атома водоника може привући да направи амонијак, за то је он тривалентан“. Ово је сасвим нејасно. Најзад писац је у специјалном делу метнуо азот у пето валентне металоиде, па је требало да наведе како је валенција азота двојака, тро- и пето валентна.

Даље код квантиваленце елемената наводи: „засићеност или величина привлачења код атома, објашњава се тиме, што се узима да се на телима налазе неки чворићи који преставају привлачне тачке елемената“. Шта је хтео писац овим, не знамо, јер из овога излази да је сваки елеменат чворноват, па кад се једине међу собом, онда се чворови једног елемента закачињу за чворове другог елемента. Да би пак ову своју одредбу још

боље популарисао и сликом објаснио, писац наводи, ако узмемо да нам ове четири тачке a, b, c, d представљају те привлачне тачке, онда можемо имати ова четири случаја:

a b c d

a b c d засићено једињење.

a b c d

a b c d незасићено једињење.

a b c d

a b c d овди је само половина.

a b c d

a b c d гди је само четвртина за-

сићена.

Ово је сасвим нетачно и нејасно. Место тога да је писац навео засићавање појединих привлачних сила кисеоникових са водоником, азотових са кисеоником, азотових са водоником, тим би бар извео и шта су молекуларни типови т. ј. радикали, који играју велику улогу у Неорганској и Органској Хемији.

Но писац се на овом не зауставља, него да би оно што је сликом објаснио, још боље и примером расветлио, наводи: „ако узмемо два атома угљеника, и они могу да праве са водоником четири једињења једно засићено и три незасићена C<sub>2</sub>H, C<sub>2</sub>H<sub>2</sub>, C<sub>2</sub>H<sub>2</sub> ацетилен C<sub>2</sub>H<sub>6</sub> етилен“. Шта је хтео писац овим, незнамо, само јасно је, да он брка незасићена органска једињења са молекуларним типовима, што се најбоље види из овога где наводи: „да ли ће се направити засићено или незасићено једињење и зашто по кад што засићено једињење показује већу сталност и већу квантиваленцу, док се кад што једињења лако распадају и елементи показују мању квантиваленцу, то зависи од природе елемената који један на други дејствује и од околности под којима се једине“.

У специјалном делу држимо да је случајно погрешно, кад наводи, да водоника има у једињењу у грдној количини у ваздуху, место у води. Исто тако случајно је погрешно и кад наводи, да водоник није штодљив за дисање, само што се гас (место глас) јако промени.

Писац наводи, да се водоник употребљује за редукцију метала а нигде не каже напред шта је редукција.

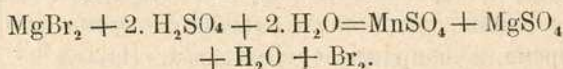
Незгодан је пример да се хлор најлакше

добија из натријумхлорида (NaCl), мангансупероксида (MnO<sub>2</sub>) и сумпорне киселине (H<sub>2</sub>SO<sub>4</sub>), јер ту бивају два процеса. Прво на NaCl дејствује H<sub>2</sub>SO<sub>4</sub>, те се развија хлороводонична киселина (HCl), која у тренутку постанка дејствује на MnO<sub>2</sub>, те се ослобађа хлор. Вољи је и простији пут грађења хлора загревањем смеше мангансупероксида и хлороводоничне киселине.

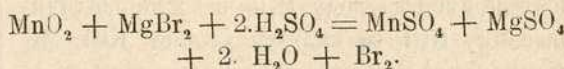
Наводећи да је хлор отрован, вели, да треба бити пажљив при хватању и треба имати при себи амонијака, а зашто треба тако радити, то не каже.

За бељење вуне и памука, вели, да се не може употребити хлор, јер их он напада место нагриза.

За добијање брома ово вели: бром се добија на исти начин по истом процесу као и хлор, па наводи једначину



Ово је нетачно. Бром се добија обично из сланих вода, пошто је из њих кујњска со кристалисала. Испарени остатак до сува, који металне бромиде (поглавито магнезијума бромид MgBr<sub>2</sub>) садржи, дестилише се са MnO<sub>2</sub> и H<sub>2</sub>SO<sub>4</sub>, па бива овај процес:



Код особина брома наводи, да бром треба под водом чувати. Међутим бром, као и хлор, раставља воду, па с тога поред ње дејствује оксидишући; на 0° из воденог раствора брома одваја се кристално тело Br<sub>2</sub> + 10. H<sub>2</sub>O.

Једначина за грађење бромоводоничне киселине нетачна је, јер вели, да се поред 5 молекула бромоводоничне кис. гради и молекул фосфорне киселине, којој је написао формулу H<sub>2</sub>PO<sub>4</sub> а треба H<sub>3</sub>PO<sub>4</sub>.

Даље наводи, да се бромоводонична кис. лакше добија, кад се сумпор водоник (H<sub>2</sub>S) спроведе у смесу брома и воде при чему се бром одваја. Међутим бром одузима водоник многим водоничним једињењима, градећи бромоводоничну кис., па тако и сумпор-водонику одузима бром водоник, па гради бромоводоничну кис. а одваја се сумпор.

За добијање јода наводи: „јод се добија из пепела траве морског биља, који се у Енглеској зове кели а у Нормандији варек и

морске воде, грејући је са мангансуперокси-дом и сумпорном киселином“. Ово је нетачно и нејасно. Јод се добија из једне приморске биљке, која се у Енглеској зове келп а у Нормандији варек. Ту биљку сагоре, пепео водом прелију и водени раствор тог пепела оставе да кристалише, те се страна раствора једињења одвоје. Остатак течности, који садржи металне јодиде, дестилише се са сумпорном киселином и мангансупероксидом, па ће ослобођени јод сублимисати у мрке сјајне листиће.

Не знамо, шта је хтео писац, кад вели: „јод, што се налази по трговини није чист, но се праћем са водом пречишћава“. Можда је хтео да каже, да добијамо велике кристале јода, кад растворимо јод у алкохолу или јодоводоничној киселини, па оставимо да лагано испарава.

Исто тако писац погрешно наводи, кад вели: „чист јод добија се сублимацијом раствора калијум јодида“. Сигурно је место тога хтео рећи, да се јод раствара у воденом раствору калијумјодида.

Говорећи о грађењу јодоводоничне киселине, вели, да се узме 1 део разблаженог фосфора, 15 делова воде и додаје се мало по мало јода. До данас није познато никакво разблажено стање фосфора. Шта је хтео писац са тим, не знамо.

Место да каже, да се флуор врло тешко може добити у чистом стању, због његовог великог сродства према другим елементима, он то вели за флуорит, који се, као минерал налази у природи. За флуор пак вели, да се добија кад се дејствује сувим јодом на чист сребра флуорид. Међутим сребра флуорид ни на црвеном усијању не распада се под утицајем јода а на вишој температури почиње и судове нагризати.

Даље писац наводи, да се флуориди калцијума и сребра растварају у води. Међутим калцијума флуорид не раствара се у води.

Сасвим нејасно и погрешно објашњава писац дисање животиња, кад наводи; „најважнији пример лаганог сагоревања јесте дисање т. ј. лагани процес оксидације наше крви. Човек и људи узимају органска тела као храну. Ова се сварена храна одваја и кроз крвне судове као крв у срце одлази, а одатле у плућа, где се налази удисан ваз-

духов кисеоник који се овде са тамно-црвеном крви једини и ову у јасно-црвену претвара. Један део кисеоника оксидише се за време циркулације крви и тњања нашег тела“.

Не знамо шта хоће писац, кад наводи: „неки елементи једине се са кисеоником на обичној температури, кад се жаре у присуству тела која оксидишу (шалитре, калијумхлората и т. д.) н. пр. сумпор, сребро, платина“. Сигурно је хтео да каже, да се нека тела једине са кисеоником на обичној температури а друга тек кад се жаре са телима која оксидишу.

Говорећи о хидратима, писац наводи: „једињења елемената са хидроксилном групом зову се хидрати“. Ово је непотпуно, јер не само да елементи, но и групе елемената могу привлачити једну или више хидроксилних група (према валенцији елемента или групе елемената), па градити хидрате. И сама дефиниција киселина и база нејасна је.

Говорећи како киселине кад дођу у додир са металима или базисним оксидима или хидратима, једине се са њима, отпуштајући воду соли граде, наводи овакав погрешан пример:



Наводећи, да је карактеристика киселина условљена по елементу, оксиду или хидрату, што се налази у киселини, дели киселине на халогенске и кисеоничке, па додаје, да су халогенске киселине, где су елементи групе халогена сједињени са водоником; кисеоничке су киселине, где су оксиди или хидрати електронегативних елемената сједињени са водом или хидроксилном групом. Ово је нејасно и у исто доба неоснована је деоба киселина и пада према самој пишчевој одредби киселина, где он вели, да су киселине једињења киселих оксида и хидрата са водом. Боље би било да је писац одмах, пошто је навео шта су хидрати, поделио исте на киселе и базисне, према елементу чиј је хидрат, па затим да је објаснио како и хлор — бром — јод и флуор-водоник имају кисео укус и како могу своје водонике да измене са металима, па да граде соли, и да се те киселине, за разлику од правих киселина, зову халогенске киселине.

Исто тако не зна се шта хоће писац овим: „базе су једињења електронегативних елеме-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

атома водоника, од којих се само један, као хидроксида, може заступати металима.

Арсен гради са сумпором три сулфида: *арсендисулфид*  $As_2S_2$ , који се налази у природи као минерал реалгар, *арсентрисулфид*  $As_2S_3$ , који се налази у природи као минерал аурипигмент и *арсениентасулфид*  $As_2S_5$ . Међутим писац погрешно наводи само два сулфида и то: арсентрисулфид, као реалгар и арсен-пентасулфид. Исто тако погрешно наводи, да се арсентрисулфид раствара у кључалој води.

Чист антимон не мења се на ваздуху и по томе писац грешни, кад наводи, да се антимон на ваздуху превуче тамном навлаком.

Говорећи о оксидима антимоновим, наводи, антимонтриоксид  $Sb_2O_3$  и антимонпентоксид  $Sb_2O_5$ , а не помиње антимон-тетроксид  $Sb_2O_4$ . Исто тако не наводи, да постоји и антимоната киселина  $SbO-OH$ , као хидрат антимонтриоксида. За антимонову киселину погрешно је ставио формулу  $H_3SbO_3$  место  $SbO_2-OH$ . У опште све формуле киселина тако је писао да се из њих не види колико су базисне.

Не знамо шта хоће писац овим: „антимонова киселина сматра се као мета-антимонова киселина спрема фосфора“. Антимонова киселина подобна је метафосфорној киселини по свом молекуларном склопу но међутим сама мета-антимонова киселина има формулу  $H_4Sb_2O_7$  и она је четири-базисна киселина.

Није истина да антимонтрисулфид долази у трговини под именом растока, јер расток је смеша купро и купри оксида. Исто тако погрешно вели, да се смеша антимон-трисулфида и антимон-триоксида, зове крмес, но то је један препарат, који се употребљује у медицини под именом *kermes minerale*.

Писац грешни, кад наводи, да је кадај лакши од воде и да на њој плива, јер специфична тежина кадаја је 7.29.

Калијум је доиста на  $0^\circ$  крт али се на тој температури, особито као крт, не може месити, но на температури  $15^\circ$  мек је као восак и тада се даје месити.

За грађење поташе наводи овај пример: „кад се у левак са филтрир-аргијом наспе чистог дрвеног и левак мете у флашу“. Шта

да се наспе, писац не наводи, но сигурно је мислио пепеда, само што није казао.

Поташа се у води веома лако раствара, те према томе не стоји што писац наводи, да се она у води тешко раствара.

По фабрикама гради се калијума хлорат проводећи хлор кроз врелу смешу кречног млека и калијум хлорида а не као што он наводи, кад кречно млеко хлором заситимо.

Натријум борат не добија се из борне киселине и натријум бората, но из борне киселине и натријум карбоната, као што је и представно једначном.

Натријум и његова једињења не боје пламен „виолет“ но жуто.

Није истина да се неутрални калцијум фосфат гради „таложњем калцијум хлорида са амонијаком“, већ се гради као бео питијаст талог, кад ма које растворно калцијумово једињење прелијемо секундарним натријум фосфатом ( $Na_2HPO_4$ ), коме треба додати мало амонијака.

Баријум сулфат налази се у природи као минерал барит а не „тешки шпат“.

Магнезијум оксид није талк, јер талк је силикат магнезијума.

Погрешно писац наводи само три оксида олова:  $PbO$ ,  $Pb_2O_3$  и  $PbO_2$ , јер постоје пет оксида олова: *олова субоксид*  $Pb_2O$ , *олова оксид*  $PbO$ , *мениге*  $Pb_3O_4$ , *олова супероксид*  $PbO_2$  и *олова сесквиоксид*  $Pb_2O_3$ .

Олова оксид писац вели да се зове масикот а не наводи познатије му српско име *глеф*. Даље пак још више грешни, наводећи, да топљењем масикота постаје једињење које при разлађењу кристалише и у трговини као *глеф* долази.

Олова оксид постојано је тело и по томе не стоји што писац наводи, да он привлачи из ваздуха воду и угљен диоксид. Хидрат, који томе оксиду одговара, привлачи угљендиоксид из ваздуха.

Олова диоксид ( $PbO_2$ ) погрешно зове миннијум, јер миннијум или мениге има формулу  $Pb_3O_4$  или  $2.PbO.PbO_2$ , пошто је он управо смеша олова оксида и супероксида, као што је и сâм доцније навео.

Не знамо шта је хтео писац овим: „оловна једињења боје несветлећи део пламена погрешно плаво“.



Бакар има тврдоћу 2,<sub>5</sub> и по томе није врло тврд,<sup>4</sup> као што он наводи.

Купри-оксид (CuO) раствара се у киселинама градећи соли. Шта је хтео писац са тим: „купри-оксид у киселинама се прегвара у прах“, ми не знамо.

Сасвим непотпуно и нејасно објашњава која су једињења купри а која купро, као и која су меркури а која меркуро. Но код живе је и грешно, јер сва живина једињења, која у молекулу имају један атом живе, зову се *меркури* а не меркуро; једињења живина, која у молекулу имају два атома живе, зову се *меркуро*. У след ове погрешке учинио је грдну збрку при опису живиних једињења. Тако н. пр. меркурихлорид или живе дихлорид (коме је ставио формулу Hg<sub>2</sub>Cl<sub>2</sub>) назива каломел а меркурохлорид или живехлорид (коме је ставио формулу HgCl<sub>2</sub>) зове сублиматом. У опште писац је бркао меркуро једињења са меркури.

Случајно је погрешно написао формулу меркуро-сулфида Hg<sub>2</sub>O место Hg<sub>2</sub>S.

Кад је код живе навео реакције по којој се познају меркуро-једињења од меркури, зашто није показао напред, како се распознају купро-једињења од купри.

Кад је говорио о злата-моноксиду (Au<sub>2</sub>O), требало је да спомене и злата-моноклорид (AuCl), тим пре, што и сâм наводи, да се злата-моноксид гради из злата-моноклорида.

Наводећи да постоје два сулфида злата Au<sub>2</sub>S и Au<sub>2</sub>S<sub>3</sub>, нејасно описује њихово добијање: „кад се спроведе струја сумпорводоника кроз хладан раствор злата хлорида; то постаје мркожут талог злата сулфида. Кад се жари раствор злата хлорида, то постаје под истим условима злата сулфид“. Међутим, кад се спроведе струја сумпорводоника кроз хладан раствор злата трихлорида, постаје *злата трисулфид* Au<sub>2</sub>S<sub>3</sub>, као прв талог; кад се пак спроведе струја сумпорводоника кроз кључали раствор злата-трихлорида, постаје *злата моносулфид* Au<sub>2</sub>S, као мрк талог.

Донста код гвожђа постоје две врсте једињења феро и фери али писац непотпуно објашњава природу тих једињења. Тако он вели: „феро-једињења су она, која имају један атом гвожђа, а ако два, онда су фери“. Међутим требало је да наведе, како је гвожђе у феро-једињењима двовалентно а у ферије-

дињењима четири-валентно и да конституционим формулама представи феро и фери једињења.

Писац није обратио пажњу при изради дела, што се види и отуд, што одмах после наслова *оксида гвожђа*, вели, добијају се жарењем гвожђа оксида у смеси једнаких запремина угљенмоноксида и диоксида. Међутим тако се гради само ферооксид FeO а не у опште сви оксиди. Особине, што је описао као особине оксида гвожђа, то су само особине феро-оксида, о коме није ништа ни напоменуо, него само погрешно назива Fe<sub>2</sub>O<sub>3</sub> феро-оксидом, јер то је фери оксид.

Галица је чисто зелене боје а не плаво-зелене.

Mn<sub>2</sub>O<sub>3</sub> је мангани-оксид а не мангано-оксид.

Не знамо шта је руководило писца да калај уврсти у метале. Ако је то урадио због физичких особина његових, онда је из истог узрока требало и антимон да уврсти у метале, кога је опет сигурно због његових киселих хидрата уврстио у металонде-хидрати калајних оксида: *штано-хидрат* Sn(OH)<sub>2</sub> а поглавито *калајна киселина* Sn(OH)<sub>2</sub> понашају се као праве киселине, те с тога је и калај требало да уврсти у ред четири-валентних металоида.

Ово су само главније погрешке, међутим цело је дело сасвим површно израђено. Код неких тела, која су мање важна, писац описује и најмање ситнице, док на другом месту, као н. пр. код атома и молекула и њихових релативних тежина, све је тамно, нејасно, некоректно и двосмислено.

И на језик писац није обратио пажњу. Тако у делу се налазе многе граматичне погрешке и нелогичне реченице. За пример да наведемо само неколико: „пунење гасометра са водом“. „Ова је реакција (по којој се угљенмоноксид и калијум хидрат једине у калијумаформат) важна са тог што прв рашћењу органских тела овакав процес бива рашћењу органских тела“. „Антимон има кристалну крушно-листаст крој“. „Натријум се тони на 98° у течан сличан живи“. „Баријум хидрат добија се обично из баријум сулфида са бакра оксидом кува, докле се не стадожи сумпор као бакра сулфид“. „Олово налази се у природи слободног“. „Олово се лако раствара у азотној киселини у додиру

са ваздухом и са slabим киселинама због чега се не сме у оловне судове за јело сипати или судове оловне глазуре“. „Олова сулфат са гвожђем цинком и угљеном редуцира се, кад се кува са оловним сулфатима са раствором натријум карбоната“. „Бакар се може у танке дашчице раскивати“. „Бакар се употребљује као новац за разне легуре“. „Томбак или првени месинг употребљује се за најразноликије оруђе и машинске делове и за лажног златни дашчица“. „Тежији“. „Лакшији“, и т. д.

Исто тако у делу се налазе и многе стране речи, као н. пр. штрикла, шниц, шраф, флака, милнкерц, плајваз, музира, вијолет, тазе итд.

Према свему овоме, мишљења смо, да се дело не може употребити за школску књигу.

24. Марга 1886 г. у Београду.

С. М. Дозанић  
Јов. Ђ. Докић.

Главни Просветни Савет усвајајући начелно мишљење г. г. референата по предлогу г. Ј. Лецића са 11 противу 4 гласа одлучио је: да се „Хемија за IV разред средњих школа“ од г. Витомира Младеноваћа не може примити за понуђену цел оваква каква је, већ да се дело врати писцу и да му се обрати пажња на примедбе и погрешке изнете у реферату, па ако може, нека дело поправи и преради по истима и по ново га поднесе Савету на оцену.

Референтима је одређен хонорар сваком по шесет (60) динара.

С тим је састанак закључен.

## КАРАКТЕРНЕ СЛИКЕ ИЗ ОПШТЕ ИСТОРИЈЕ

(по А. В. Грубе-у)

(Наставак)

### ТРЕЋИ ОДЕЉАК

#### ФИЛИП ШПАНСКИ И ВИЉЕМ ОРАНСКИ

или

Одметништво Нидерландије (Холандије)

1.

Ни једна држава на нашој земној кугли није претрпела тако многоструке промене у изгледу земљишта, као што је то троугао Рајне, Маса и Шелде, који ми називамо *Нидерландија*. Речице и реке, које сада кроз њу теку, имале су некада, по сигурним вестима, са свим други ток и друга ушћа. Сад се подижу богате вароши и лепа села онде, где су некада лађе по невидљивој морској површини пловиле или су врвеле морске животиње, а тамо се сада шири пространо море, где се некад зеленила тврда земља и многобројни обитаоци хранили. Зе-

мљиште, које је лежало испод морске површине и које је од старине натоњено наводњавањима, морали су обитаоци осигурати насипима од прилива, а мршава земљиште, са неисказаним трудом, претворити у плодну земљу. Али баш тим издржљивим радом учврстиле су се и све добродетељи — издржљивост, промућурност, вредноћа, штедљивост и умереност — чиме су се Нидерландјани у великом степену одликовали. И у храбром заштићавању скупо извојеваног земљишта против надмоћности природе, грађани су се брзо распаљивали на борбу против сваке тираније деспота, који су хтели да им униште њихову слободу. Ето такви су били први нама познати обитаоци Нидерландије, *Батавци* или *Белгијанци*, који су припадали великом германском племену. Кад је бура народне сеобе разрушила огромно рим-

ско царство и кад се створише немачке државе у Европи, тада Нидерлањани потпадоше под власт Франака. Они их поделише на мале државе и области у којима заведоше нарочиту управу и владу. Од онога времена свуда су се подизали мали грофови и господари, који су освајали веће или мање области, али су често и њих силнији кнежеви покоравали. Тада задобише неке вароши, услед подизања грађанског реда, слободу и самосталност. Положај земље на северном мору и на пловним рекама, управо у средини међу Немачком, Енглеском и Француском, уз то радљивост и заузимљивост народа, све је ово учинило, те је процветала индустрија и развила се трговина. У неким великим индустријским варошима (Антверпену, Генту итд.) вредноћа народа била је тако изванредна, да вечером око шест сахати, кад су радници ишли кући, са звоном се јављало родитељима, да своју децу са улице склоне, да их не би огромна навала прегазила. Сва енглеска вуна, још на крају петнаестог века израђивана је у Нидерландији и њене лађе пловиле су у Африку, Источну Индију и Америку. Сва трговина савезних немачких вароши прешла је у холандске вароши.

Нидерландија је често мењала своје господаре. Но ипак су поједине области задржавале своја права и своје слободе, које су владари поштовали. И сам цар Карло V, као врховни господар Нидерландије поштовао је права и слободе њене. Док је се старао да у Немачкој угуши реформацију, дотле је Нидерландију, коју је јако велео, оставио на миру. Али на скоро промени он своје мишљење кад протестанска вера задобиваше у Нидерландији све више и више пријатеља. Он је поступао врло строго нарочито против говорника, који су нападали и грдили свештенство. Године 1550 била је заведена и инквизиција (црквени суд) и неки честити Нидерлањани изгубили су

живот за то, што нису хтели од своје вере одустати.

## 2.

Сад дође на престо назадни, побожни Филип. Он се овако заклео Нидерлањанима: „Ја, Филип, заричем се и заклињем се, даћу бити добар и правичан владалац, да ћу чувати све слободе, које су вам од мојих предака подарене; исто тако да ћу верно чувати ваше навике, обичаје и права и даље да ћу чинити све оно, што једном правичном и добром кнезу и господару доликује. Тако ми помогао Бог и сви његови свеци“. Али у своме срцу био је решио, да се на задату реч не осврће, него да Нидерлањане начини исто тако ропски покорним католицима, као што су били његови Шпанци. Прво, што је он за Нидерландију учинио, било је поштена наредба страшној *инквизицији*, да отров нове науке искорени. Њему се никако није свидело, да допусти, да они верују неку другу веру, него што верују његови људи. Он дакле постави духовне судије, који ће строго судити свакоме, који се удали од католичке вере. Сама сумња била је довољна, да једног мирног грађанина одвоји од његове породице. Онај ко оптужи једног јеретика добијао је половину имања оптуженога. Тако се број оптужених поне брзо на хиљаде. Нађе ли се један неваљалац, који је против једног поштеног човека сведочио, а овај није хтео признати, онда су га метали на муке, тако да је сиромах морао признати од болова оно, што никад не би признао. При том никад није могао дознати, ко је био његов тужилац. Нико из јутра није знао, да у вече неће морати чамити у једној тамници. Ако је ко певao евангелску песму или је присуствовао скупу протестаната, тај је био оптужен и осуђиван.

Ко је један пут запао у бездну инквизиције, више одатле није изишао. Он је морао у тамници као жив законан своје остале године провести усамљен, или је у дане ве-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

ликог спаљивања са осталим жртвама вођен на синагоште. Са свечаном пратњом ишао је жалосни спровод кроз улице до губилишта. Напред је ношена црвена застава, сва звона звонила су, за заставом су ишли свештеници у црквеној одећи и певали су свете песме. За њима су ишли осуђени грешници, одевени у жуту одећу, на којој су биле насликане црне слике ђавола. Осуђени је носио на глави кану од артије, на којој је била слика човечија, у коју је ударао пламен. Окренута од осуђеника ношена је слика распећа, јер за осуђеника није више вредило страдање Христово. Као год што је осуђениково самртно тело предавати земаљском пламену, исто је тако његова несамртна душа предавати пламену пакла. У устима имао је један затварач да не би могао ником казати своје болове, и да не би другима могао саопштити тајне неправедног суда. За њим је ишао духовник у свечаној одећи — власт и племство. Оцеви, који су га осудили, завршивали су страховити спровод. Мислио би човек да види једног мртзаца кога спроводе у гроб. Али то је био жив човек кога су православно хришћани на мукама страшно измучили. Таква погубљавања остављена су обично на свечане веће празнике, а тада су многа заједно извршивана.

Тако су се јако могли понизити људи, који су се називали хришћани и који су мислили да верују у Спаситеља, који је говорио: Љубите један другог, љубите и непријатеље ваше! Али Филип је са својим духовницима мислио да чини право хришћанско дело.

### 3.

Одмах после доласка на владу остао је Филип три године у Нидерландији, да би своје суду, против јеретика дао што већу важност. Кад је отпутовао одатле, поставио је себи за намесницу своју сестру *Маргариту Пармску*. То је била жена човечијег духа и веома строге правичности. Њој је придодат држа-

вни савет, који се састојао из најодличнијих чланова нидерландског племства, по већина чланова били су Шпанци. Најопаснији међу овима последњима био је Филипов министар, кардинал *Гранвела*, епископ из Араса, који се за интересе своје вере најупорније борио, и који је нидерландске великане сматрао као бунтовнике. Гранвела је поштравао инквизицију, а тиме је поштравао и мржњу народа против шпанске регименте. Незадовољство је бивало све отвореније и три најотменија члана благородства: принц *Виљем Орански*, гроф *Егмонт* и *Хорне* из мржње према гордом кардиналу не уђоше у државни савет. „Они неће тамо више саме сенке представљати“ — писали су они намесници. Ова беше и сама срдита на властољубиве министре.

Виљем Орански био је један од оних који су у највећем степену уживали милост цара Карла V. Већ као дечко од тринаест година дошао је био у царски дворач и како је био врло даровит постао је био љубимац цара Карла. Овај му је поверавао најважније послове, питао га је у свима важнијим приликама за савет и ослањао се у свему на њега. Са смрћу Карловом опао је углед Оранијеваца. Суревљиви и завидљиви Шпанци умели су да посеју неповерење против благородних кнежева код краља Филипа, који је на све подозревао. При том је као добар Немац осећао и своју снагу и своје достојанство. Отуда је и дошло то, да је Виљем задржао само намесништво над *Селандом*, *Утрехтом* и *Холандом*, на што је имао право наслеђа, али врховно намесништво прешло је на херцегинју Маргариту Пармску. Кад је Филип оставио Нидерландију, Виљем је имао 26 година, а био је mudar и разуман као да је имао педесет. На његовом мршавом, мрком лицу није се примећавала никад никаква промена. Он је био увек ћутљив, али кад је што год намислио извршивао је непоколебљиво. При том је био

врло богат. Његов стo био је свакад приступачан гостима, а Нидерландци су га поштовали и волели, као што је он то и заслуживао.

Још већи љубимац народа био је *Ламорал граф Егмонтски*. Он је био леп и добар човек, способан говорник и пријатан, те се могао сваком допасти. Али он не беше онако mudar као Виљем. Кад је пролазио кроз улице Брисла, свачију је пажњу привлачио на се. Људи су хвалили његова ратна дела а матере су показивале деци фино и господско понашање графово.

Оба ова човека у свези са графом Хорнеом доведоше ствар до тога, да је Филип одазвао кардинала Гранвелу натраг. Сам Егмонт отишао је у Мадрид да код краља поради на томе и да учини неке представке. Али у његовој строгости према јеретцима није он хтео полустити. На против спалишта су се пушила сада више него икада.

#### 4.

Кад од свега не би ништа онда се триста благородника удружише за заштиту права и слобода отачаства и потписаше *комиромис* (писмени акат) којим су се обвезивали за узајамну помоћ. По том решише да иду у Брисел, да намесници поднесу молбеницу. Године 1566 (5. Априла) уђоше на коњима више од триста завереника у Брисел и у једном свечаном реду два и два одоше у замак. Њих је предводио Хајнрих Бредфеде потомак старе графовеке породице Холандске. Са страхопоштовањем предадоше они своју молбу. Кад је други ред ушао у салу намесница пребледи и упропасти се. У том јој један њен саветник рече француски, да не треба да се плаши од лупежа. То се неким допало и да би ту погрдно реч, о-благородили, назваше се *Гејзи*. На врату су носили медаљу са сликом краљевом и са натписом: „Веран краљу до проејачког штана“.

Маргарита саопшти овај догађај краљу у Мадриду. Она се није усудила да без одо-

брења Филипова укине инквизицију, али је препоручила судијама да буду умерени док не стигне одговор из Мадрида. Инквизиционе судије, од којих су многи не радо своју службу вршили, радо су пристале да не раде ништа. Код Евангелиста је била велика радост. Сви, који су дотле из страха тајили своју веру осмелише се сада и нова наука доби небројено приврженика. Многи проповедници појавише се сада и држали су своје говоре на отвореном пољу. Слушаоци су се оружали рапирима (врста оружја), коњима и пушкама, одређивали су места и ограђивали уласке са карама и колима. Такве проповеди слушало је често до 15.000 људи, и што је се жешће нападало на папство, тим је говорник добијао више одобравања. Највећа галама била је у Антверпену и око њега. По што магистрат није хтео уступити ни једну цркву евангелистичким грађанима, онда они излажаху на поље и ту су држали службе божје. Магистрат мољаше намесницу Бога ради да сама дође у Антверпен, или бар да пошаље принца Оранског, који једини ужива поверење грађана. Она учини ово последње. Али тога дана, кад се Орански очекивао, била је навала на све стране. Чинило се као да се цео Антверпен подигао. Све улице врвеле су од људи. Кровови на кућама били су притиснути гледаоцима. Кад је он најпосле дошао и старо и младо клицало је: „Живели Гејзи!“ Други су викали: „Погледајте га, то је тај, који доноси слободу!“ Али он озбиљно даде знак да треба да ћуте, а кад нико не послуша, викну он пола незадовољан, а пола узбуђен:

„По Богу, зар не видите, шта радите! За то ћете се један пут кајати, што сад радите!“ Кад је он ушао у варош узвици су били жешћи. Првог дана потруди се он да поврати мир; јер и ако је његово срце топло куцало за отаџбину, ипак он није био никакав пријатељ нереди, који никад нису грађанима доносили среће. (Наставиће се)

## ДУХ НАСТАВЕ И ВАСПИТАЊА

у Србији

од год. 1870. до 1882.

По извештајима изасланичким и другим изворима

Написао

**Ј. Миодраговић**

ПРОФЕСОР

(Наставак)

И шта нам сведоче сви ови извештаји? Одиста, све оно што смо и очекивали. То јест, нашли смо Историју у основној настави; нашли смо је, у виду једног скупа имена и година; нашли смо, да се предаје из књиге и „на изуст“; и, најпосле, видимо, да „мало шта деци остаје у глави“ и да „заборављају“. Из њих видимо још и ово: да су и сами изасланици говорили и извештавали о њој онакој кака је, а да ни један није ишао даље од ње, и улазио у суштину историјске науке, и говорио о утицају њеном на духовно развиће дечије, и стварној користи или штети од ње. Све је само то, да се „заборавља“, и да „мало шта остаје деци у глави“. Други се утицај нигде не спомиње.

Што смо према општим приликама ишчекивали, то су нам дакле изасланици потпуно потврдили, и ми можемо цело стање ове наставе сумирати овако: да се Историја народна предавала по књизи, у којој су исписана сва имена историјска и године, и податкана с нешто догађаја, у које су она умешана, и да се већином предавала „на изуст“, механички. —

Кад се видело, да с Историјом српском не иде како ваља, онда се мислило да ће с Историјом општом ићи боље. Мислило се, да у нашој Историји нема великих личности и великих догађаја, који би интересовали децу, с тога дај Историју Света: тамо ће бити боље; тамо има и личности и догађаја историјских већих и „занимљивијих“. Тако је, поред Историје српске, заведена и у основне школе и Историја општа.

Историја је историја, па ма колико она мењала име и садржину. Она или је читуља, те не казује ништа, сем имена, година и догађаја, или казује као што треба компликоване законе људскога развитка, и онда није за децу. И тако можемо унапред мислити, да

ће и с Историјом овом бити од прилике исто оно, што и с Историјом народном. Нама то већ многи од изасланика и казаше уз Историју српску, и ми имамо сад још да видимо само оно, шта ко од изасланика вели за њу обашка, па онда да изведемо последњи закључак.

Крушевачки изасланик (за 1880 — 1881) вели: „Историја општа предаје се онако као и српска, а како за њу нема ручне књиге, остављено је учитељу да сам одабира шта ће предавати. Избор је често погрешан и некористан за основну наставу“... Изасланик за округ алексиначки вели: „Историја света предаје највеће незгоде наставницима. Тај предмет нема ни ручне ни школске књиге, а и упуство је непотпуно, те тако наставници и овде морају да траже извора и да употребљеном материјалу одређују карактер и место према нахођењу. Отуда је природна последица, да се на васпитну страну ове науке није могла обратити довољна и подједнака брига“... Изасланик јагодински каже: „Општу Историју опет истиснути из овог (трећег) разреда по оном истом разлогу, по коме је она из IV разреда гимназије пребачена у старије“... Други један каже: „Из општег земљописа и историје ученици су доста слабо одговарали, а то долази отуд, што им и сами учитељи немају довољно спреме за те предмете“... То кажу изасланици. Видимо дакле оно исто, што и код српске Историје. Видимо још нешто више, да „тај предмет нема ни ручне ни школске књиге“, па су учитељи сами „одабирали“ оно што су предавали и „одређивали му карактер и место“, а ни сами они „немају довољно спреме за тај предмет“.

Знајући како у пракци у истини стоји с овим предметом: знајући да се оп просто диктује, и то скраћена нека стара читуља а врло често и још нешто много горе; зна-

јући да се тај диктат после просто учи на-  
 памет као и сваки штампан школски „пред-  
 мет“; имајући на уму најпоследње и оно што су  
 наставници изнели из овога предмета пре но  
 што су ступили у основну школу, — ми на-  
 сигурно можемо рећи: да се и Историја оп-  
 шта исто онако предавала као и српска, и  
 да је резултат био исти. А што је разликује  
 од Историје српске, то је, што за њу није  
 било штампане књиге за децу те да уче из  
 ње, него су деца морала и да је пишу и  
 преписују, на тај диктат уче на памет, те  
 тако имала једну муку и један посао више.  
 Најопштији је извод дакле и овде: *дикто-*  
*вање, на памет, механички.* —

### 5. Земљопис

За Историјом одмах долази Земљопис. Кад  
 се видело да догађаји историјски без гео-  
 графске основице прелазе у басну, и постају  
 скаске, онда се зажелио Земљопис да он по-  
 каже сва места и да Историји њену основицу.  
 Сем тога и други разлози: да се „позна своја  
 земља“, да се сазна и води своја отаџбина,  
 и друго које шта, учинили су, да Земљопис  
 одмах за Историјом долази у основну наставу.  
 Но пошто је оно, што би он имао да изнесе,  
 колико живо, толико и широко и пространо,  
 тако, да су дувари школски уопште врло  
 тесни и узани да обухвате само и понајглав-  
 није ствари из његове непрегледне садржи-  
 не, и пошто је, ма шта се одабрало, сам  
 предмет о коме се говори увек далек и већ  
 по томе апстрактан: то можемо ишчекивати  
 да ћемо наћи да се и Земљопис, као и Исто-  
 рија, сведе на неки ред имена и цифара, који  
 деца имају да попамте, и да то буде све.  
 Разлика је једина та, што су тамо, у Исто-  
 рији, имена људи, а овде имена земаља и  
 места, и тамо бројеви који казују године, а  
 овде бројеви који казују величину појединих  
 земаља и њине становнике. Првобитна, ос-  
 новна садржина испала је и тамо и тамо.  
*Предмети* сами, који чине Географију, не уче  
 се, него се уче њине цифре и имена. А кад  
 се то још напише и наштампа, па да деца  
 у руке, онда и шта можемо друго очекивати,  
 до оно, што смо већ видели и у Историји и  
 у свима досадањим предметима? Подсигурно  
 дакле можемо очекивати, да ће и метод и  
 успех бити онаки исти, као и у Историје.

Да видимо шта веле извештаји. —

Извештај за округе смедеревски, кра-  
 гујевачки и крушевачки (за 1879), који је све  
 поменути предмете већином осудио, овде вели:  
 „Земљопис се још по најбоље предаје, али  
 се и ту појављују врло често једнострано-  
 сти, на пр. највише се забављају познавањем  
 реке Мораве и њезиних споредних река и  
 речица. Па онда се предаје без свезе са о-  
 кругом у ком се ученици налазе како према  
 том округу теку знатније реке, како леже  
 брда, вароши, друмови“... Изасланик за округ  
 руднички каже само кратко: „С географијом  
 обично теже иде но са Историјом, јер школе  
 немају бољих мапа. Само сам на четири ме-  
 ста видео нову карту Србије“. Изасланик за  
 ваљевски и подрички округ вели: „О земљи  
 и њеном облику, о њеном ковитлању и оби-  
 лажењу око сунца, о сунцу, месецу, помра-  
 чењима и т. д. без глобуса и телуријама не  
 да се много објаснити ни одраслима а камо  
 ли деци, о томе сам се имао прилике и сам  
 уверити. Осим тога у нашим школама нема  
 ни књига, којима би се могао учитељ с те  
 стране користити, нити у нашој школској ли-  
 тератури има извесног популарног дела за  
 објашњавање космичких и метеоролошких  
 појава... С тога, ако би се ма шта хтело у  
 овој области у школи привредити, прва је и  
 неодољива потреба, да се итд.“. Изасланик  
 један за Београд вели: „Познавање домовине  
 и земљопис учи се на више места механич-  
 ки“. Изасланик крајински (1880—81) вели:  
 „Предавање је земљописа било махом меха-  
 ничко, јер деца не знадоше да граде разлику  
 у растојању, површини и т. д. Ово је дошло  
 отуда што настава није вођена од места у  
 коме дете живи, па шире, и шире до одре-  
 ђених распоредом граница“. Изасланик за  
 руднички округ вели: „Из Географије и по-  
 знавања домовине, већ далеко лошије стоји.  
 У школама нисам нигде нашао карту Србије  
 са присаједињеним окрузима, као и карту  
 балканског полуострва, а без тога је тешко  
 наставнику предавати овај предмет, кад деца  
 сама не виде очигледно оно, што им се пре-  
 даје. Исто тако нисам нигде нашао да су деца  
 пртала своју околину, а још мање да су упо-  
 зната са читањем географских карата, као  
 што би требало да је, и као што се чини у  
 основним школама других напредних наро-

да“. Изасланик крушевачки вели: „Земљопис Србије предаје се по ручној књијници, у којој има погрешака у предавању оба земљописа, што се предмети, места, окрузи, земље не уче у свези једно с другим, него се говори о свачем као о засебној целини. Одличнији учитељи сачували су се од те погрешке. Поред тога они су чешће изводили своје ученике у поље, и тамо их упознавали с првим појмовима из земљописа“. Изасланик алексиначки вели: „Настава из Земљописа махом беше усмена, ретко где с потпуном применом на карти. Овоме су узрок оскудица у мапама и школска књига, у којој је више обрађано пажње на набрајање појединих места и број становника, но на природу земље и народа“. „Историја и Земљопис не предају се у свези међу собом; тако, ако ученик покаже на мапи како историјско место, не зна да исприча, шта се знаменито десило на том месту, или обрнуто, ако говори о неком важном историјском догађају, а он не зна да покаже на карти место, где се то десило“.... „...Мапе понала прашина, глобуси затворени у ормане, а деца замишљају Америку »с оне стране глобуса, како се находи“....

То веле извештаји. Ми видимо, да се они готово сви слажу у томе, како је предаван овај предмет. Занимљиво је само то, што се изасланици жале на немање мапа и глобуса, па мисле већином да је то узрок неуспеху. Нема сумње, да би добре карте и глобови доста помогли, да се нешто боље и лакше разуме, али тако исто нема сумње ни о томе, да тегиба самога предмета лежи у самоме њему, у удаљености и величини онога што он обухвата. И тако дакле потпуно налазимо

оно, што смо према природи саме ствари и према свима приликама и очекивали. Налазимо: да је и овај предмет предаван по књизи и на памет, с врло малом употребом мапа, а то значи: без разумевања, без довољнога разумевања, механички. —

\*

Кад се дуже време опробала ова метода; кад се видело да настава овога предмета никако не иде како ваља: онда се с разлогом рекло, да је то за то, што деца немају основних појмова за појимање овога предмета, па да им их за то треба дати, те их тако *сиремити* за Географију. Треба почети с оном Географијом, у којој деца живе, и изучити прво оно што је најближе и што деца *виде*. После само ширити тај круг. Тако је поникло „Познавање домовине и света“ или боље: Познавање места и околине, (или околине и домовине, немачки Heimatskunde“). Тако је и у нас пре неколико година уведен тај исти предмет из истих узрока. Могли бисмо очекивати дакле, да ће не само овај предмет бити лакши за децу сâм по себи, него да ће он одиста и за велику Географију учинити што у име припреме. А ово бисмо тим пре могли очекивати, што за то постоји и књига од министарства, која служи учитељима као упутство. Сем тога, овде барем не треба „мапа“, „глобова“, добрих „књижица“ за децу, и т. д. јер деца имају *природну* и мапу и глоб и књигу *око себе*. Очекивали бисмо још, да се за децу буде највеће задовољство и срећа, пошто је везано с изласком у поље, а ово са здрављем телесним, и толиком разноврсношћу и шаренилом чулним и духовним.

(Наставиће се)

## Буџетска дебата аустријског министарства просвете и црквених послова

(Свршетак)

21. Марта настављена је још мало дебата о *средњим школама*, из које бележимо говоре само двојице посланика: *Бера* и *Крауса*, као стручњака. Први је подигао свој глас да се не пренагли с реформом средњих школа.

Нарочито је говорио противу деветог разреда гимназијског, тражећи да се тај разред не заводи све донде докле се потпуно не докаже да се за осам година не да постићи оно што је прописано. У осталом, са свим је



практички оправдано што министар тражи да се од сада не примају више у гимназију деца млађа од десет година. Деца која сувише рано ступају у гимназију јако заостају, једва у науци одмичу и најпосле пропадају, — па онда се родитељи туже како су деца у гимназији преоптерећена. Но што постоје толике мане у средњим школама, нису криве само школе, него и наставници. За тим је говорник стао поредити образовање које задобијају у учитељским школама учитељи основних школа с образовањем које износе наставници средњих школа. „Погледајте“, рече Бер, „колико се бриге поклања педагошко-дидактичком образовању наших учитеља основних школа, а с коликошћу педагошко-дидактичких знања спремају на универзитетима наставници средњих школа. Није ни чудо, јер свакоме је познато, да универзитетски професори гледају и предају само науку, а шта је њима стало до саме спреме младих људи? Али није довољна само наука, већ сваки кандидат треба да у прсте зна и оно што педагогика и дидактика уче.“ „До пре годину дана био сам — рече говорник — члан комисије за испитивање кандидата за наставнике у реалкама. Поред своје струке имао сам да испитујем и из педагогике и дидактике. Верујте ми, на већину питања, која сам задавао, тако су одговарали кандидати, да се види, како су пред сами испит набубали неку збирку и збрку знања у својој глави, али ни о једном чисто педагошко-дидактичком питању не умеју да даду тачна одговора. Дакле, лек је и овде, пре свега боља спрема самих наставника, па ће се свет мање тужити на преоптерећеност дечију у школама“.

Што се тиче наставнога плана, говорник је тврдо уверен, да тај план треба у многом погледу мењати, а нарочито из неких предмета треба много што шта брисати. Тако на прилику оно што је прописано да се пређе из историје превазилази ђачку памет. Тако н. пр. тамо се тражи, да се приликом предавања историје, дечацима од 15 и 16 година казује и обраћа пажња на то како човек у своме развиту зависи од земље и земљишта на коме је поникао и одрастао и како се управо цело човечанство у културном погледу развија. То су све лепа и красна питања. Само оно што се зове културном историјом

неће моћи дечија памет никад схватити; као што ваља, јер то није за њу, но за одрасле и зреле људе. Па и у земљопису тражи се од деце више него што њихова памет може да савлада. Дете у гимназији треба да научи да чита с карте све што се с ње прочитати и разумети може и да уме и да црта карте; али да ли ће знати да у Брну има 80000 или 100000 становника и да ли је варош Иглава овде или онде, на то баш не треба много да се полаже; ко има добро памћење, он ће то и запамтити; само је и сувише претерано што се и на испиту зрелости тражи од свакога да мора знати на памет и такве ствари. И тако у наставном плану има много што шта што би се могло изоставити. Место тога могло би се више времена поклонити другом ком предмету, који се сада онако мађијски предаје, као н. пр. класичким језицима који се данас предају у Аустрији с толикошћу часова да се на тај начин никад ни до века не може постићи циљ коју гимназија треба да постигне. Ко је уверен као говорник да је латинска и грчка настава, заједно с математиком, камен темељац нашем целом образовању, тај мора бити за то да те предмете ваља енергичније заступати и неговати, ако хоћемо да постигнемо оно што треба да постигнемо.

Услед речи министрове, да није пријатељ реалкама, узео је говорник те школе у заштиту. Реалке одговарају практичној потреби. Оне су потребне и због техничких великих школа и с тога се не могу укинути.

Говорник приписује себи у заслугу што је некада, кад је био у просветном савету, покренуо и извео, те се реалка од шест година проширила на седам и што су из ње избачене чисто практичне струке и пребачене у занатлијске школе. За то се он и заузима за реалке, јер оне одговарају ономе што се хтело постићи кад су реалистичке струке оделене од класичких и још би се боље та циљ постигла, да је се у своје време већа брига поклањала учењу нових језика. Но то се није учинило. Завели су француски и енглески језик, али ни једном ни другом нису дали довољно часова колико је требало за важан успех, нити се пак постарало да се нађу ваљани и спремни наставници за те предмете. У том погледу може се још надокнадити што је изгубљено; треба младиће, кад сврше ре-

алку, послати на неко време у Француску и Енглеску да на самом врелу изуче стране језике колико им треба. Може се с разлогом истичати да је гимназиста претежнији од реалца, али опет за то без реалака се не може бити никако. Не може се гимназија спојити с реалком у један једини завод ни за то што се у реалци на пртање обраћа куд и камо већа пажња но у гимназији. Говорник се обраћа влади и моли је да буде смотрена у завођењу својих рефорама, а да не баца оно што се од старине као добро показало и потврдило.

После Бера узео је реч професор *Краус*, који такође изјави да ваља врло смотрено приступати ма којој реформи средњих школа, и додаде, да се така питања управо и не расправљају у скупуштинама, него су за то позвати нарочити стручњаци. У питањима школским, Аустрија мора — мисли говорник — ићи напореда с осталим културним државама; с тога се данас и тражи толико много од ученика. На првом месту ваља влада да се постара за удобне и здраве просторије у којима ће се учити гимназијски ученици. — После овога прешао је говорник на бедно стање суплената у средњим школама и разложио је како је преко потребно да се њихов положај поправи.

Министар др. *Гауч* одговорио је да влада радо прихвата предлог да се уреди положај суплената и од своје стране постараће се да се исти с материјалне стране поправи завођењем петогодишње повишице плате. Уједно изјави, да је наредио да се најдаље до Септембра поуне сва места наставничка у средњим школама која су сада упражњена услед постављања многих школских надзорника. Свега има, од прилике, до 50 тако упражњених места. Остала упражњена места попуниће се сва у Јуду и Августу. —

На крају овог одељка о средњим школама, додаћемо још говор једног посланика (Менгера) о средњовековној литератури немачкој. Говорник напомену, да, откако је изишло ново уређење гимназија у Аустрији, (т. ј. од времена, за гимназије у Аустрији јако заслужнога, министра просвете *Леона Туна* и професора *Воница*), почела се у средњим школама дело неговати средњовековна право-немачка литература. Но од једно го-

дину - две дана, настало је у том погледу чудновато стање. „Ја мислим — рече говорник — да нема ни једног Пољака који би рачунао у образоване људе ма кога свога земљака који не би знао дела из времена Кохановскога и пре њега. Исто тако ни Чеси не рачунају у образоване људе оне који не знају ништа за „Либушин суд“, „Краљедворски рукопис“ итд. Немци пак у Аустрији учео као деца у школи, толика дела из старе грчке литературе, знају у прсте Ливија и Салустија, а ништа их се не тиче ни „Нибелуншка песма“, ни све што је писао Валтер од Фогелвајде, ни Хартман од Ауе. Не тражим ја да се због овога крњи класично образовање, већ ми је жао, што се нашој данашњој омладини ускраћује баш оно благо из средњовековне право-немачке књижевности што нам је много драже но много што - шта друго што се у школама учи. Средњовековна право-немачка књижевност поникла је, с малим изузетком, на немачком-аустријском земљишту. Средњовековна илијада, Нибелуншка песма, постала је на аустријском земљишту и у њој се све аустријска места опевају. Зар та песма — не гледајући на савршенство облика, већ на садржину њену — не дејствује на Немце јаче и трајавије но Омир и његови јунаци? Сви јунаци у њој Сигфрид, Хаген, Гунтер итд.) — прави су типови немачког народа. Па шта да кажем о средњовековној право-немачкој лирици? Највећи лиричар у средњем веку био је *Валтер од Фогелвајде*. У његовим песмама налазе се у заметку све велике мисли које владају и данашњим веком. Ту се пева о немачкој љубави према жени, о љубави према отаџбини, о дубокој религиозности немачког народа, о несавладљивој наклоности за слободним испитивањем и мишљењем, о наклоности према немачком цару и немачком царству, којом су се свакад одликовали Аустријанци, а Вабенберговци њихови на првом месту. И овај највећи лиричар родом је Аустријанац. У Тиролу се родио, а близу Боцена је био његов двор Фогелвајде. Има још много знатних лиричара који су по пореклу своје прави Аустријанци“. — — Говорник, на послетку, моли министра просвете: „нека се младићима у гимназијама не крате златне неранце што су порасле на земљишту грчке Мале Азије; нека им се не крати ни лаво-

рика из Коринта и Тиве, па ни маслина атинска; али нека им се не крати ни оно што је порасло на хиљадугодишњем, самониклом храсту немачко-аустријском“.

### III О вештини

Кад је дошла на ред позиција о „уметности“, посланик *Барајтер* замерио је, што се тако мала сума налази у буџету за потпомагање уметности. У свима културним државама потпомаже се вештина, а у нас се — вели — нико и не осврће на уметничке тежње и радове. Прича, како се вештаци злоупате и како, поред свег свог ванредног дара, морају да беже из земље, јер немају шта да зараде. Сви се вештаци редом туже: и архитекте и сликари и пластичари и графичари, како немају рада и како су се бадава држави обраћали за помоћ. Држава је, у оваком случају, дужна да помогне и она може да помогне. Није доста што постоји академија вештина, и што ће се неколико професора у њој поставити, јер ништа се не да урадити с тако незнатном сумом, која је нешто мало већа од суме што се троши на канцеларију за кореспонденте и кореспонденције. Прича, како је један уважени сликар, који је наименован за професора, дошао к некоме и молио се за каку наруџбину и како му је овај рекао: „шта, зар ћете још да сликате; та ви сте професор постали?“ Држава треба све од своје стране да уради: и наруџбине да чини и штипендије да издаје и да потпомаже сва уметничка предузећа, а нарочито изложбе, како би сиромашни даровити уметници имали прилике где да изложе своје радове. Готово је смешно и споменути да се у Аустрији на вештине не издаје од стране државе више од 29.550 фор. (59.100 дин.), а овамо једва би довољно било и десет пута толико. У другим земљама троши се на уметност куд и камо више; тако: у Италији више од два милиона, у Француској преко 3 милиона, у Енглеској 4 милиона, а у Прусској чак 5 милиона. А цео буџет за уметност не износи више од 228.911 фор. (457.822 дин.), па се одатле чине издаци и за археолошке цели, одатле се издају и субвенције, потпомажу се музичарске школе итд. На послетку, говорник најтоплије препоручује влади молбеницу

бечке академије уметности и других уметничких дружина.

*Министар просвете* одазива се радо предговорнику и обећава да ће уметност узети у заштиту и да ће се потрудити да се за уметничке цели повиси помоћ која се сада у буџету налази. Уједно признаје да се у том погледу врло мало чини у Аустрији према другим државама. Ставља у изглед накнадни кредит те да се пошље ко на берлинску јубилеумску изложбу, итд.

Дебата о „уметности“ закључена је овом одлуком: „Молбеница уметничких дружина бечких за повишицу потпоре на уметничке цели упућује се ц. и кр. влади на достојно призрење“.

### IV О универзитетима

Кад је дошла на ред позиција „о универзитетима“, изнете су многе жеље односно великих школа. Посланик *Дершата*, говорећи о градачком универзитету, напоменуо је како тамо нема хемијске лабораторије, а посланик *Видерсверг* изишао је с предлогом да се између велике школе и гимназија уведе једна *пришремна година* и изнео је како је зло на чешком медицинском факултету. Посланик *Вилдауер* жалио се због неких невоља на инсбрушком универзитету.

*Министар* је изјавио, прво, да су сада бољи изгледи за дограду градачкога универзитета, а за чешко свеучилиште обећао је помоћ, јер се и сам уверио, како рђаво тамо стоји медицински факултет. Исто тако, што се тиче велике школе у Инсбруку, обећао је да ће се постарати што пре да се отклоне сметње које постоје. — За тим је изложио министар своје мисли о реформи универзитетских штудија и о оном предлогу Виддсперговом. Пре свега изјављује министар да се он не слаже с тим предлогом, „јер би се извођењем те мисли морало много шта из основа мењати у уређењима универзитета, а међутим дужност је просветне управе да се никако у тако што не упушта. У историји човечанског развитка заузимају најлепше место она времена када су се универзитети развијали и усавршавали. Још од оних дана када су први правници из Бодоње, најваљанији лекари из Салерна и најученији богослови из Париза по-

чели долазити, од тог су времена почели универзитети доносити бескрајна добра човечанству, и ми, као и наши потомци, обвезани смо на вечигу захвалност свеучилиштима за оно што су постигла. За то и рекох, не треба реметити ништа у основном карактеру универзитетском. А кад бисмо хтели да пренесемо ма шта из гимназије у велику школу, онда велика школа не би више била оно што треба да је т. ј. место за науку. Што се универзитета тиче, мој је програм врло кратак: *наука и ред*. Нарочито напомињем ред, и то за то што ред сматрам као неопходан услов за сваки научни рад, за сваки озбиљан посао, а после тога додајем да је просветне управе највећа дужност постарати се да се универзитети у сваком правцу снабдеју свачим што им је пужно за научне радове и научне послове. По нешто, разуме се, може се у току времена и мењати. Тако н. пр. не може се гледати још толико колико се до сада гледало, како се на неким местима све више гомила број студентата који су управо од сметње успешној настави. Ваља се постарати, а то време није тако удаљено, да се ни на једном универзитету не налази више младића него онолико колико се доиста могу с успехом ту учити. Као што је дужност просветне власти да набави све што треба овом и оном универзитету, исто се тако она мора бринути да нигде не наступе којекакве неповољне прилике, као што су на жалост на неким факултетима већ наступиле. Тако министар мисли понашати се у овом питању, придржавајући се речи Савињијевих: „Универзитети су нам остали као драгоцено наследство из минулих времена, а од нас се, у име части, тражи, да их, ако можемо, умножимо, а не да их скрађујемо и да их тако очуване предајемо у наслеђе нараштајима који иза нас долазе“.

Посланик *Тирк* тужи се како се многа јеврејска деца уче у средњим и великим школама и како се томе злу баш никако не може на пут да стане. Даље примећује, како по универзитетима има много Јевреја, као професора постављених, па жели да се у будуће постављају по средњим и вишим школама у оној размери у којој су у земљи заступљени.

## V 0 занатлијским школама

У дебати о занатлијским школама више се пута напомињало, како се без ваљаних трговачких школа не може подићи ваљан стадеж трговачки; како би добро било да се децентралише управа занатлијских школа у царевини; како је пужно да у свакој покрајини, у земаљском и школском савету, има по једно стручно лице за питања која се тичу трговине и заната, итд.

*Министар просвете* одговорио је да влада не мисли ништа мењати у уређењу занатлијских школа, почем се са свију страна признаје да је њихово уређење на свом месту. Што се тиче постављања стручних лица, у земаљском школском савету, за питања трговинска и занатлијска, то је први тражио намесник у Чешкој, јер он има под својом управом највише занатлијских завода и њему је потребан нарочити орган са саветодавним гласом, како би он могао, с мирном савешћу, свакад поднеги своје мишљење највишој просветној власти на решење. Тиме се не мисли стварати никакво ново надлештво, већ да се отвори само једно место за стручно лице које ће намесник припитати кад хоће и кад за шта буде имао потребе. Како занатлијска настава сама собом доноси да се, приликом уређивања и завођења занатлијских школа, мора водити великог рачуна о особинама и особеностима појединих покрајина у царевини, то се тим самим доказује од колике би користи били стручњаци за те школе као чланови у школском савету сваке земље у царевини. —

Један посланик тражио је да се отвори још једна занатлијска школа у Бечу, и то у његовом десетом кварту, где има преко 60.000 становника и 8000 деце која морају да иду у школу и где су све основне школе препуне, а нема ни једног средњег завода. У том кварту има ваздан фабрика и многобројних занатлија. Младеж, пошто сврши основну школу, иде на занате код тих занатлија, а нема где у својој близини да пре тога задобије боље образовање које би јој било потребно за њен бољи напредак. Бечкој општини нема се, у том погледу, ништа замерити, јер не треба заборављати, да она за своје средње школе троши 740.000 дин. на годину, а држава не троши за све средње

škole u Dovoj Austriji više od 1.200.000 dinara. Uz to vaļa imati na umu još i ovo: bečka je opština obećala da će besplatno ustupiti mesto na коме bi se takа škola mogla podići i da će od svoje strane davati u ime potpore po 12.000 din. svake godine. Za to predlaže da se stavi u buđet suma koja je potrebna da bi se što pre mogla podići jedna zanatlijska škola u desetom kvartu bečkom. — Taj je predlog uпућен buđетском одбору.

Посланик кнез *Чарторијски* тражи да се већа пажња и новчана помоћ обрати занатлијским школама у Галицији, јер се до сад врло мало урадио у томе погледу. Галиција заслужује да се на њу боље пази, јер, што се буде једна покрајина боље и јаче развијала, од тога ће већа корист и по целину произићи.

#### VI O учитељским и основним школама

У посланичком дому дошла је на последњем месту буđетска дебата о основним школама, па и она је без великог значаја, једино с тога што дебата о буđету министарства просвете трајаше пуних пет дана, те се посланици већ заморише и што многи не хтедоше у овом питању нападати министра који је још нов у својој дужности и није до сада дао повода немачкој опозицији да га оптужује за ово и оно што њој не би годило. У накнаду за то, ми ћемо изнети оно што је рађено у буđетском одбору, пре него што је, дакле, цео овај буđет дошао пред посланички дом.

На првом је месту претресана позиција од 160.000 дин. одређена на благодејања ђацима учитељских школа. Посланик *Тонкли* напомену, како наставници у учитељској школи у Марбургу предају све немачки, само што се словеначка граматика и књижевност предају словеначки. Према огромном броју словеначких учитељских кандидата требало би сви наставници да знају словеначки језик. Пре неког времена предавао је словеначки језик један наставник који није имао довољно спреме за предавање тога језика. Шта би рекли Немци у Чешкој, кад би се у њиховим учитељским школама сви предмети, осим немачког језика, предавали чешки? Па и у Љубљани предаје пољопривредне предмете на-

ставник који нема квалификације за то. Говорник тражи да се за то место постави спреман наставник.

*Министар просвете* примећује да су оних 160.000 динара намењени за благодејање учитељских кандидата у сиромашнијим покрајинама, као: у Галицији, Истрији и Далмацији и напомену да је у учитељској школи у Љубљани повећан у почетку године школске број часова из словеначког језика.

Извештач *Пречек* налази да у учитељској школи у Марбургу треба да се и педагогика и природне науке предају на словеначком језику.

Приликом гласања одбор је одобрио за учитељске школе, мушке и женске, 2,466.000 динара (а влада је тражила 2380 дин. више).

За тим се прешло на *основне школе*.

Прво је узео реч посланик *Дорениони* и рекао: Истина је да се нико силом не тера да своју децу шиље у немачке школе, али шта ће да раде оне сиротне општине које нису у стању да саме о свом трошку школу и учитеље издржавају? Оне морају да ишту да им се отварају макар и немачке школе, јер иначе им се не даје помоћ новчана којом влада располаже. Влада нарочито гледа како ће у талијанским крајевима у Тироду да све германизује, а тако не ради ни у Чешкој ни у Моравској ни у другим земљама. За то тражи: да се укине немачка школа у Тријенту и Ровереду; да се у Инсбрку, Боцену и другим немачким местима, где има више од 40-торо деце талијанске народности заведе по једна талијанска школа и т. д.

Посланик *Тонкли* налази да су прилике у којима се налазе Словинци у Крајинској врло бедне и жалосне. И ако Словинци износе знатан део становништва у тој покрајини, ипак се они на сваки могући начин занемарују. И тако с народним образовањем стоји врло зло у тој земљи. Говорник опомиње владу да не иде више тим путем којим је до сад ишла.

Посланик *Рус* признаје да у Крајинској нема ни једне чисто словеначке школе, већ их има 254 немачке и 90 за обе народности, али објашњава да томе није нико крив, јер још је — вели — гроф Хоенварт 1867 г. доказао да сами Словинци не желе да имају своје школе, пошто радије дају своју децу

у немачке школе. За то је и 1869. и 1871. г. немачки школски савет издао наредбу, — пошто се дотле ни једна општина, из четири словеначка школска округа, није јавила да жели имати чисто словеначку школу — да се у напредак у школама за обе народности испрва све предаје словеначкој деци њиховим матерњим језиком, па кад се довољно упуте у немачком језику, онда да се на том језику обавља целокупна основна настава. Без знања немачког језика не би се — вели — могао ни један Словинац у Крајинској латити ни једног заната.

Посланик *Линбахер* тужи се, како се Салцбург, који сноси 51—52 од сто свију трошкова за основне школе, не даје никаква помоћ, а међу тим Тирол, који је готово у истим приликама као и Салцбург, добија 76.000 динара.

Посланик *Калтенегер* наводи како се учитељи често одају политичким агитацијама и моли министра да стане томе на пут, па ако не иде друкчије, оно и силу да употреби.

Посланик *Барајтер* узима учитеље у заштиту наводећи, како су учитељи ваљани и како савесно врше своју дужност у школи, нити они уносе у школу раздор међу народности.

Посланик *Хајлеберг* наводи да нису учитељи ти који сеју раздор међу народностима у Аустрији, него то чине неки свештеници, нарочито у Штајерској, који где год стигну, и на проповедаоници и у исповедаоници, агитују противу либералне странке, па шта више држе и „молебствија,“ позивајући божју помоћ противу својих противника.

*Министар просвете* примећује на говор посланика Калтенегера, да ће он енергично стати на пут политичким агитацијама учитељским, чим се докаже да су због тога из-

губили поверење народа у коме живе и да ће од своје стране јако настојавати да се учитељи понашају онако како доликује њиховом позиву. — Што се тиче школа у Крајинској, министар држи, колико му је познато, да су школске прилике тамо доста повољне, као што су и односи међу народностима на свом месту. На говор посланика Лоренсона примећује министар да није вољан укидати немачке школе у јужном Тиролу, него ће их не само одржавати, већ и још више потпомагати.

Кад је дошла на ред позиција „школски надзор“ тражио је референт *Черкавски* сталне школске надзорнике и тужио се што се на овом месту претерано много штеди.

Посланик *Гњевоз* износи неке неуредности које постоје у основним школама и међу школским надзорницима у Галицији.

*Министар просвете* одговара Черкавскоме, да се за сада не може мислити на сталан надзор, поред осталих узрока, ни за то што би за то требало најмање 800.000 дин. више по што се сада троши. У осталом, о сталном школском надзору ваља мислити онда када се садашњи закон о основним школама изведе свуда као што треба.

Посланик *Цога* примећује да је сувише мало школских надзорника у Буковини.

*Министар просвете* одговара да је просвегна управа била увек вољна да постави што више школских надзорника у Буковини, али је невоља, што нема за то сиремних лица\*)

\*) У посланичком дому вођена је још дебата о црквеним фондovima и о клерикалној литератури, у којој има врло жалосних и неморалних појава; по ми не доносимо овде ништа од ње, налазећи да је од мањег интереса за нас.

# МОНТЕСКИЈЕ, РУСО И ВОЛТЕР

По предавањима

Проф. Свет. Николајевића

## Г<sup>1)</sup>

Критички правац у књижевности европских народа у XVIII-м веку, Монтескије и његови списи: *Персијска писма, о величини и паду Рима, Дух закона.*

— — — — — Онако како се за XII и XIII век, кад се по манастирима и са катедара школских дијалектиком Аристотеловом или једним врло рафинираним и научњарским начином резонувања, трудило да докаже истинитост правила и науке хришћанске, каже да је *век схоластицизма*. Онако, како се каже за XIV-ти век да је *век ренесанса*, то јест век, кад се људи највише бавили изучавањем до тада заборављених дела разума и укуса класичног. Кад је све листовом било прилегло на претурање полица и додана манастирских и тражење старих, класичких писаца; на њихово умножавање, читање и коментарисање; на подражавање стилу, вештини и животу старих Римљана и Грка. Онако како се за XVI век, кад се протестанство одвоји од папства и поведе жестоку борбу са њим, и кад су живели и радили велики вештаци, Михел Анђело, Рафајел, Дирер, Тицијан, Аросто, Шекспир, Кранак Тасо, Да Винчи и т. д., каже, да је век религиозних бораба и великих вештака, онако се може рећи за XVIII-ти век, да је *век слободоумља и критике*.

Тако је било у историји европских народа све до нашег века. Поједине мисли, поједини правци научног посла освајали су и забављали памет људску дуго, дуго, док друкчији погледи и други укуси неби надвладали старије и потисли их на нижи ступањ у важности, да сами опет, хегемонично владају за дуго време.

То преовлађивање појединих мисли и правца имало је вазда своје узроке и своје важне прилике од којих је зависило, и описивање тих узрока и прилика најважнији и најза-

нимљивији је део културне историје човечанске. Ми се ни са тим важним питањем у погледу на Век у који вас желим увести не можемо ни иоле пространо забављати, него се морамо задовољити са врло кратким одговором на питања врло важна, као што су ова: у каквим је приликама никао онај критички правац, који, у прошлом веку, налазимо на свима пољима научног рада? Одкуд онака и онолика смелост књиге и писања у нападању на стара, хиљадугодишња веровања; у поткопавању и рушењу установа политичких, друштвених и религиозних које су, све, бројале на стотине своје године постојања, и за које би се рекло да су биле срасле са погледима и мишљењем људским? Како објаснити онај презрителан и маловажни тон којим и сами богословски писци тога доба говоре о инспирацији божанској, о бесамрћу душе, о оном, другом, свету, и о другим нејасним догамама хришћанства; оно ишчезнуће веровања у божанско подрекло власти владалачке; оно напуштање естетичког канона, ког су се држали велики вештаци као што су Корнел и Расин, на пољу поезије и вештина; оно сумњичење на пољу философије; онај преврат у погледу на човека самог, по ком он као н. пр. у делима једног *Ламетрија* није ништа више од грудве материје или је, кад се чини највећи уступак његовој величини, само нешто сложенија машина него што је дрво или биљка („l'homme machine“, „l'homme plante“ јесу наслови расправа Ламетријевих о човеку); по ком човек, као у списима једног *Дидра* или једног *Хелвенија* нема слободне воље, а нема ни у животу каквих виших циљева и идеала, него само да живи и живи?

Цео тај преврат у мишљењу и гледању на ствари јесте резултат више културно — историјских чињеница, од којих ми можемо само најглавније напоменути.

Тако на утврђење слободоумних погледа на пољу наука богословских и моралних, ни-

<sup>1)</sup> Ово, прво, предавање држано је, ове зиме, у „грађанској касини“.

шта није тако силно и револуционо утицало, као велика открића извршена, у другој половини XVII века, на пољу математике и природних наука. Разум људски наоружан новим начинима испитивања какве му препоручише Декарт и Бекон, нарочито Беконим експерименталном и индуктивном методом, долазио је брзо и у кратком времену, до резултата какви су задивљивали ученог и неученог. Ти успеси рушили су, с једне стране стара нагађања оснивана више на веровању, а с друге стране утврђивали су веру у способност разума човечијег да може истине откривати<sup>1)</sup>.

Међу многим проналасцима на тим пољима, никакав проналазак, ниједно откриће није тако револуционо било као Нјутново откриће закона гравитације, или закона по коме бива опхођење небесних тела око својих сунаца. Тим открићем утврђени су, за навек, погледи Коперникови. Са новим погледима на организацију планетарног света и његових револуција нису могле остати многе предрасуде и веровања која су била везана за стару, Птолемеову систему. Како се ведрије и слободније поглед човечији од тог времена могао губити у дубине неба звезданог кад се зна, да на њима нису седшта злих духова и вештица, да планетама не управљају духови или ћуд божанска, него стални неумитни, вечити закони који владају сунцима исто тако као сићушним труном материје. Како се морао изменити појам сам о божанству? Треба читати денстичке списе XVIII века, у Енглеској и Францеској, па да се види како се свуда, ослањајући се на успехе разума на природним наукама, тражи његова влада и на пољу богословља. Зар је разум људски, који објасни васијону, недостојан и немоћан да изиђе на поље вере? Као лозинка постало је од то доба *не примати ништа што се разумети не може*. А кад то постаде лозинка, како отпадоше многе догме хришћанске вере и других вера, због којих се један век раније цела Европа беше усколебала и око којих се народи трше и сатираше.

Тако је једна велика истина, достигнута на пољу математичке науке, мењала погледе

<sup>1)</sup> О утицају тих проналазака на мишљење и моралне науке треба читати Hettner's *Gesch. XVIII Jahrhundert*).

и на пољима оних наука с којима рекло би се математика нема никакве везе.

Онако, како се тражаше од сад разум као оцењивач шта треба веровати на пољу вере, тако настаде тражња његове владе и на пољу других моралних наука. „Разум треба да цени и шта је добро а шта је право у животу људском,“ уђе као прво начело и на поље наравствене и њој сродне правне науке. Нас би то одвело далеко, кад би смо хтели описивати од каквих је важних и великих последица било то ново начело на тим пољима и како је оно силно утицало на практички живот.

Као што се на пољу богословља рече, што није разумљиво не треба веровати, тако се на пољу политике и политичког теоретисања поче говорити, што није разумно треба рушити, или оно што разум људски нађе да би било мудро и корисно треба установљавати. Никад није владало тако као у XVIII веку убеђења, да се сваки народ, без обзира на његов ступањ образовања, или на његове наслеђене, историске навике, може усрећити каквом новосмишљеном друштвеном организацијом или каквом новом вером; из тог убеђења писане су нове теорије социјалне и прављени нови ритуали религијозни. Још искуство самог XVIII века показало је неоснованост тог убеђења, али оно илуструје ипак, како се тврдо веровало у велику моћ разума човечијег.

Поред резултата великих нове испитничке методе на пољу природних наука утицали су на слободоумље књижевно, XVIII века, процес друштвени који се од дужег времена у Европи почео вршити, али у последње време, и нарочито у Енглеској, брзо и видно напредовао, а затим и политички догађаји у тој земљи, на крају XVII века. Старијим чињеницама историјским какве су још изодавна почеле рушити стадеж аристократије, која је, као што се зна у средњим вековима једина са поповском кастом имала политичких права, и рушити у корист једног трећег стадежа, живља варошанског, придружиле су се у другој половини XVII века нове, многе јаче чињенице. Образовање школско и радиност којој је увећани и савршенији међународни саобраћај дао живља полета, а открића нових, пространих и богатих зе-



маља у новим световима, дала недогледног маха, уздигли су буржоазију. Она се, образована и обogaћена истакла над старијим привилегованим сталезима, и тражила је — што је природна и логична последица било — да и вршење политичких права, законодавство и контролу државних трошкова узме у своје руке; наваљивала је да наслеђене повластице аристократије, које су у друштвеним односима одвајале staleж тај од народа, сруше.

И тај процес социјални имао је свог уплива на књижевност. У политичким списима једног Арђерона Сиднеја, једног Лока, Русоа, Монтекија, Филанђијера и многих других, налазите красноречиво доказивање народних политичких права; доказивање, да је суверена власт у народу, да краљеви владају по вољи његовој а не божијој, да је његово да земљом управља, и законе издаје; да су њему органи државне управе па и сами краљеви одговорни; да народи, по сили своје суверене власти, могу онаке уредбе и установе у својим државама заводити, за какве разум људски налази да су корисне, на макар се оне сударале и са „светим правима“ краљева и аристократије. Под утицајем тог истог процеса мењали су се погледи и у лепој књижевности и поезији. У старија времена, у поезији на пр. у драмама Корнела и Расина или у романима какве Мадам Лафајетове, каквог Сегреа, Скударијеве, а ти францески писци владали су укусом, у једно време, у целој западној Европи, описују се љубав, страсти и задовољства само кнежева и кнегиња, аристократије и грансењера. У њима је народ исто онако мало гласа имао као што га је мало имао у старим парламентима францеским и немачким; једва ако би му се од писаца част учинила толња, да се у пастирским романима, дозволи места каквом лепом чобанину, који би, тек ради лепоте требало да у лову, уморене и задутале заљубљене принчеве прими у своју колебу и понуди им врг млека; или каквом незграпном, суровом, али богатом буржоу, да зајмом извуче из тескобе каква аристократија који се научио да троши, а строги, стари отац још живи и не уступа управу имања млађима; или напослетку, ако би за лепоту слике песничке требало да при турнирима и

свечаним процесијама владоца учествује и народ, и бар иза ограда показује, како је усхићен и опијен свечаним призором и задовољством. Та сењерска литература опадала је и бегала из укуса онако, како су привилеговани staleжи измицали пред надмношћу интелектуалном, имовном и политичком буржоазије или трећег staleжа, а њено место у укусу и популарности заузимати књижевност друкчија, књижевност нове садржине.

Лена књижевност, целог XVIII века, огледало је тог друштвеног процеса који вам описих. Једна од најобичнијих тема, у романима и причама, била је, описивати опадање, осиромашивање, раскалашно и неприродно пировање аристократских породица, а подизање буржоазијских кућа; каквог вредног и окретног занације, трговца и т. д. до богатства, части и славе. У свима књигама, у којима се љубав описује, изношена је она или као мученик који се бори и страда од неправда социјалних, или као јунак који пређе или кида оне препоне што су у животу делиле аристократски staleж од народа. Махом је памет обретност, лукавство, на страни јунака из народа; а глупост, егоizam, слабост, на страни благородника, као на пр. у делима каква Бомаршеја, Детуша, Маривоа, Голдонија и т. д. У колико је живот занатлије и трговца богатији на авантурама и догађајима, шаренији у својим патњама, у толико је садржина белетристике постала богатија. У старијој лепој литератури готово увек је тема само љубав, љубав мучена и страдалница или љубав победитеља. Са новим, народним елементом улазе у књижевност и друге разноврсне страсти људске; славољубље, побожност, отацествољубље, борба за слободу, авантуре поморског путовања, описивање страних земаља и обичаји и т. д. и т. д., а што је најважније, уноси се живот, метеж људски и описивање истинитих осећања човечијих као главни елемент, у романима и песму, док је у старијој лепој књижевности поред љубавних уздисаја, још јединог места имала природа спољна, описивање предела, шума и том подобног. Са овом променом литература није више само забавна, она је постала покретач прогреса. У овоме погледу реформаторскога уплива били

су Енглез Ричардсон својим романима, и Русо, својом „Хелојизом“.

Поред тог социјалног процеса, утицали су на слободњаштво XVIII века, као што споменух, и политички догађаји извршени у Енглеској при крају XVII века. Тамо је дуга борба између Штуартовића, Карла II, Јакова I и II, као преставника апсолутизма и преставника теорије, да краљеви имаду власт од Бога и народа, који је бранио протестанску веру и своје право, право народног суверенства, завршила је се победом народном. Један је владалац изгубио главу на ешафоту, други је протеран и на престо доведен онај, ког је народ изабрао; а тај изабрани, — Вилхем Оранијски морао је, пре но што ће метнути круну на главу, заклети се пред преставницима народним, да ће вечито памтити, да му је власт народ дао; да ће слободе народне чувати; да ће поштовати уставне одредбе британске, по којима се између осталог ни један намет на народ наметнути не сме без пристанка народног; ниједна нара из државне благајне потрошити не сме, док је народ или скупштинска доња кућа не одобри.

Брзина и важност тих догађаја дејствовала је као електрика на мишљење народа европских. Успеси у Енглеској дали су нове, крепчије хране реформаторским појудима које су од тог доба одређеније и енергичније изнашане у списима и парламентима. Свуда се почеле хвалити и узносити политичке установе енглеске, које у тако лепом складу држе и краља и аристократију и слободе и права народна. Енглеска уређења постала су идеал за којим је све живо жудело, умерено апсолутизмом. Упоређивање апсолутизма Луја XIV и његових злих последица, са уставношћу и напретком енглеског народа, или упоређивање Француске, каку је Луји XIV многим ратовима и великим наметима начинио, са Енглеском каква убрзо под владом Вилх. Оранијског поста, било је обична тема политичких писаца у XVIII веку. Енглеска, због својих слободних установа, била је земља, куда су, у прошлом веку, многи књижевници са континента европског путовали, било да тамо изближе, изучавају њене установе и њену књижевност, која, гајена у слободи много бујније и слободније цветаше

него игде на другом месту: било, да се у заклону слобода енглеских сачувају од гађања каквим су бивали изложени на континенту.

Било је у Европи време, то је XIII век, — кад је париски универзитет био најчувенији својом науком и професорима; кад су хиљаде странаца из Италије, Германије, Енглеске и Шпаније врвили тамо, да слушају, каког чувеног дијалектичара; и један краљ францески био је принуђен да сруши ограде париске да би се могли само ђаци сместити. Затим је било време, — то је XIV век, кад је Италија, у филолошким и старинарским студијама, предњачила свима другим земљама; кад су њене школе биле најпунције, њени књижевници највећег гласа; кад је она давала и књиге и професоре целој Европи. У XVIII веку то је, постала Енглеска. Њен је утицај, т. ј. утицај њених слободних установа, мисли до којих су њени књижевници најпре дошли, истина, које су њени радници први открили, напоследку укуса њеног литерарног, био грдно велики. Под тим утицајем ми и данас, на крају XIX века још живимо и мислимо. Али има нешто још значајно и карактеристично. Тај улив енглеске књижевности није био непосредан на целу Европу, и ако је било н. пр. и Немаца и Италијана који су путовали у Енглеску и енглеским писцима подражавали или непосредно из енглеских књига преносили мисли у своју средину. Француска је била посредник у том мисленом и књижевном саобраћају између Енглеске и осталог света. Францески књижевници умели су истине и мисли, до којих је научно испитивање и посматрање у Енглеској дошло, поударисати, објаснити и онда у новим, схватљивијим облицима саопштити другим народима, па и самим Енглезима вратити онако, како су се њима у практичном животу лакше користити могли. Од времена Луја XIV који је францеску монархију уздигао на ступањ прве европске силе, а сјајем свога апсолутистичког престола и своје књижевности, — а и ова је развијена под стрехом његова двора, била пре свега један листић у венцу који је њега красио, — начинио од францеског језика, језик дипломатски целог света, и природно га дворovima и великашима у целој Европи, францески језик

постао је најшира и најснажнија крила за растурање мисли. Францески се говорило у круговима аристократије а и имућније буржоазије у Бечу, Петрограду и Берлину, као и у Италији и Мадриду; а францески писци читани су са таким претпостављањем домаћим писцима да су народне књижевности једва могле животарити. Ништа нећете н. пр. у Немачкој, у почетку XVIII века, тако често чути, као јадиковање што је народни језик забатаљен и што се ствари њим писане не читају, а ако вас не мрзи да потражите какву књигу из тог доба, видећете да је написана неким чудноватим, макаронским језиком и стилем искићеним туштом речи корена францеског.

Тако је францеска књижевност, не ориџиналношћу, јер ориџиналност припада Енглезима, него нештином популарисања францеских писаца и популарном владом францеског језика, преовлађивала у прошлome веку; и нису енглески него францески писци забављали мисли и укусу европске читалачке публике, и утицали на живот и развијање друштвених односа.

Са тим што рекох не треба узети, да францеска књижевност није имала ништа ориџиналног. Она је многе погледе и теорије енглеске који су тамо остали непотпуни, недовршени прихватила, развила и усавршила. Материјалистичка школа на пољу филозофије, којој су преставник Дидеро, Даламберт, Хелвеције и т. д., и ако заклијала у Енглеској, на пр. у мислима каквог Толанда, разбујала је до великог и силног стабла у Францеској.

Разбирање, колико су утицали францески писци на културно развијање европских народа; праћење по гдекојих мисли, начела и идеала од њиховог времена до данашњих наших дана; како су те мисли и идеали нагињали да се остваре у животу и установама социјалним и политичким, како су се у њима зачињале револуције од великог замахаја; све то сачињава најзанимљивију страну у најновијој историји европској.

Колики је само утицај био списа Монтескијевих, Волтерових, Русовљевих?

Све наше данашње теорије о уставности и уређењима политичким, полазе од Монтескија; он је основалац модерне политичке науке; сви наши идеали друштвени и полити-

чки, наши погледи педагошки, наши погледи на вештину, извиру из списа Русовљевих. У Француској се спремају, да 1889 године подигну величанствен споменик Русову, и сви образовани народи позвани су, да заједнички подигну споменик. Ништа правилније. У Европи нема народа чија се књижевност дебљом или тањом узом не веже за Русоа. Он припада целом образованом свету. То се исто, са истим правом може рећи и о Монтескију и Волтеру. На та три велика имена ја бих желео задржати пажњу; ну, у овом предавању само на *Монтескију*.

Монтескије се родио 1689 год., равно сто година пре Францеске револуције коју су његови списи у велико спремили. Фамилија је његова била од старе аристократије, и имала је своје имање у Бреду близу вароши Бордоа. На том се имању Монтескије родио, а у тој вароши школовао. 1714 год. постао је члан парламента (установа административно-судска) у Бордоу, а 1716 год. и председник. Негде у својим фрагментима (*Pensées diverses*) прича нам, како је за време тог звања у обичним канцеларијским пословима био до зла бога неумешан, али је зато у раду савести и правде био доиста велики. Његови биографи спомињу са задовољством једну прилику, која га збиља износи као човека и савесна у својим дужностима и лојална према владоцу земље, и искреног пријатеља народа свог. То је била прилика, кад је, једном, као председник бордоског парламента ишао пред престол, да се жали на велике намете који се чине народу (поводом једне нове дације) 1721. год., кад му је било 32 г. печатао је Монтескије своју књигу *«Персијска писма»* (у две свеске), која ће, може бити, и којем читаоцу овог предавања бити позната, по преводу Гдина Милићевића. Два Персијанца, Узбек и Рика, које је жудња за путовањем и познањем страних народа измамилa на запад Европе, шаљу отуда својим пријатељима, у домовину, извештаје о обичајима, царавима, мњењима, погледима и т. д. народа које су посетили. Они су најдуже остали у Францеској, и то у Паризу, зато се у тим писмима и највише францеске а специјално Париске друштвене прилике и описују. Та су писма оштра сатира на буда-лаштине и махне установа и ондашњих по-

гледа францеских на разне ствари. Никад се пре тог времена није што слободније написало у Францеској, о вери, политици и друштвеним неправдама. Са гледишта слободумља енглеских деиста напада се ту оштром и заједљивом сатиром папство, нетолерантност цркве католичке; а исмевају се и покоје важне догме хришћанске као н. пр. вера у страшни суд и т. д. Међутим писац је по вери деиста<sup>1)</sup> т. ј. он верује у Бога и бесамрће душе и налази да је вера потребна да буде гајитељка братства и врлина људских.

Са писмима о вери и религиозним обичајима измешани су извештаји о политици и социјалним приликама. Апсолутизам Луја XIV пред сатиром Монтескијевог нема милости. Он се сваки час враћа на ту тему. Он саркастички описује лажну величину Лујево, његово тлачење народа; расипање и пировање на његовом двору<sup>2)</sup>. Ни други кнежеви европски нису поштеђени<sup>3)</sup>. Особито су занимљива писма која Узбек шаље своме харему из те земље (францеске) „где се незна ни за стид ни за врлине“ о женама, њиховим сујетама и лукавствима; о театарским уживањима; о глупости и сујети аристократије; о ограничениости професора универзитетских; о школастичности у школама; о славољубљу францеског народа; о дујелима; о академији наука „том телу од четрдесет глава испуњених фигурама, метафорама и дефиницијама;“ о судовима у којима се крута правда превија и усукује и т. д. За читаоце Монтескијевог доцнијег и важнијег дела о духу закона занимљиво је, да он у овим писмима, свом првом делу, устаје у опште противу сваке монархичне управе, било уставне или неуставне као управе која гаји поквареност, и убија врлине људске. Република је само школа друштвених врлина; у њој је само, човек велики. Исмевање свега тог веома је драстично, али је књига постала, у брзо, врло популарна. Пасажи и реченице

<sup>1)</sup> Вид. н. пр. lettre 83.

<sup>2)</sup> Lettre XXIV. „Le roi de France est le plus puissant prince de l'Europe. Il n'a point de mines d'or comme le roi d'Espagne, son voisin, mais il a plus de richesse que lui puisqu'il les tire de la vanité de ses sujets, plus ineppuissable que les mines“.

<sup>3)</sup> Lettre 102.

из тих, и у стилстичком погледу, дивних писама излетали су на улицу и летели од уста до уста. Књига је била омиљена и у круговима оних, против којих се баш највише окомила. Иронија! На основу тих писама, и ако су безимено први пут печатана, изабран је Монтескије за члана академије францеске, 1728 год.

Пре тога на две године, он је, да би се могао више и доколније бавити својим политичким и историјским студијама, напустио био своје звање у парламенту Бордовском а да би прибавио што више искуства, путовао је по Европи. Том приликом походио је Беч, где је био у друштву и гостима код свог пријатеља принца Евжена Савојског; па је после пропутовао кроз Мађарску, Италију, Швајцарску у Холандију и Енглеску. Овде се задржао најдуже; остао је две године. Ово бављење у Енглеској имало је на утврђење његовог политичког мишљења силна уплива. Неколико великих и талентованих енглеских државника с' којима се том приликом познао помогли су му да продре у механизам енглеских политичких установа. Од тог времена енглеско политичко уређење постало је за њега *идеал*. Он је нашао да то уређење гарантује више слободе и више стадности у развијању народном, него што је икоја република, икада могла дати својим грађанима, и узео себи задаћу да енглеска уређења и слободе објасни и популарише за наук и користовање осталих народа. При крају 1729 год. вратио је се Монтескије у своју отаџбину. Више није улазио ни у какве јавне послове него се, на свом имању код Бордоа бавио књигом и изучавањем политичких уређења код разних народа, нарочито Грка и Римљана. У једно време мислио је да пише књигу у којој би упоредио политичке установе различних народа са установама енглеским, али је тај план напустио. Резултат тих његових испитивања била су два дела. Једно је, „Consideration sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence“ 1734 („о узроцима величине Римљана и њихова пада“), а друго је *Esprit des Loix*. 1748. (Дух закона).

И то прво дело, које од истог нашег писца имамо у српском преводу, вреди и данас читати. Монтескије је том историјом, у којо

не говори само о владоцима и биткама, као што се у старије време обично писале историје, него у круг својих описивања уноси установе, обичаје различне радиности и том подобна, отворио, у исто време кад и Волтер једним својим делом, нову епоху у стилу и писању историје. Државнички погледи историка су дубоки. И ако многе мисли из тог дела, које су ондашњем читаоцу биле нове, данас образованијем човеку нису нове, и непознате; опет је књига примамљива и веома корисна јер нам износи једну велику, заокружену и разговетну слику, како грађанске врлине: љубљење слободе, реда и отаџбине, издржљивост у борби, хуманост у победи, могу од једног малог града начинити велику, светску царевину; а како грдна царевина, која траје хиљаду година може пропасти кад грађанске врлине уступе место поварености, себичности и раскошлуку. Још је то величанствена слика како ништа тако брзо не упропашћује државе и народе као насиље и деспотизам, кад се у њима одомаће.

Али од свих Монтескијевих дела најважније је, због свог великог утицаја на науку и политичко мишљење Европљана, „Дух закона“. Један критичар францески вели за то дело, да је „оно највећа књига осамнаестог века“ па и у целој историји политичке науке, може бити да би се могла са њим, по ширини плана, објавности наведених факата, слободи испитивања и јачини начела, још једино упоређивати Аристотелова политика“. Махијавељ, Гроције, Боден, из XVI века, оскудицом у једној или у другој од тих врлина, изостају иза Монтескија<sup>1)</sup>.

Кад је то дело печатано први пут у Женеви, писцу је његову било 60 година. То су године великог искуства и утврђених убеђења и начела. Оно је писано слогом кратким, сабијеним, одређеним; а тако је писање, ма људима навикнутим на лапшу легиру било и сучопарно, вазда доказ да је писац дуго мислио о ствари, о којој пише. Што делу недостаје у прегледности због чега су Монтескију још у његовом веку чињене замерке, то је надокнађено у дубоким државничким погледима,

а још и тим, што Монтескије у свом говору о питањима политичким каква су вазда забављала мислене људе, и каква ће, без сумње вазда забављати, полази са практичног, историјског гледишта. У место замишљања каквих нових планова и установа политичких под којим би човештво могло бити срећно; он разматра установе и облике политичке, какве је човечанство већ измислило, и у каквим је живело; њих он објашњава и показује шта им недостаје, шта би у њима исправити ваљало па да одговоре своје начелу и ономе што човечанство од њих тражи. У место говора о законима какви би *абсолатну* правду уносили у односе живота људског и народног, он полази од закона каквих има већ у животу, историји човечанства; објашњава их и показује какви закони у даним приликама, у извесним околностима могу *највише* правде и слободе дати. Али, полазећи од установа и закона какви постоје, Монтескије се одваја одсечно од оних људи и школа материјалистичких за које правда не постоји другачије него како се у законима и установама људским показује. „Пре него што је било и каквих закона људских, било је могућих односа правде. Рећи да нема ничег праведног ни неправедног осем оног што закони наређују или забрањују, то је колико казати, да пре него што се нацрта круг, полупречници круга нису равни. Треба дакле признати да односи правичности постоје пре закона позитивних којим се они утврђују<sup>1)</sup>.

За њега, дакле, као и за Платона постоји, пре људских дела и више њих вечита правда, божанска правда. Дела људска, људске установе и закони, садрже нешто, садрже више мање од те примитивне, апсолутне, вечите правде а никад, које због несавршености човечије природе које због оних многих чињења од којих зависе живот и односи људски, не могу садржавати потпуну, апсолутну правду<sup>2)</sup>.

Човек као физичко биће потчињен је као и друга физичка тела непромењивим законима; као биће разумно он прекорачује, непре-

<sup>1)</sup> *Esprit des lois* I. 1.

<sup>1)</sup> Paul Janet, *Histoire de la phil. morale et politique*. II. 344.

<sup>2)</sup> За ово разликовање закона и правде божанске од правде људске, у филозофији старих, вид и *Denis Les idées morales chez les Ansiens*.

стано законе које је Бог поставио, и мења законе које је сам прописао. Он је ограничен, потчињен заблудима и незнању, подложен страстима. Њему треба вера и филозофија да га подсећају на закон морала и на Бога. Треба му грађанских и политичких закона, да му одреде границе кретања и живљења у друштву. Пре свега има *закон природних* који се тако зову јер потичу једино из конституције човечијег бића. Да би те законе познали, треба замислити човека пре постанка политичких друштава (држава). У такоме стању били би једино ти закони по којима би се човек управљао.

Замишљајући човека у таком стању, дошли бисмо до ових закључака, које, у осталом, у неколико потврђује и оно што знамо из путописа о људима најнижег ступња културног: да прве мисли човекове нису могле бити далеке и спекулативне; да је он мислио како ће се сачувати, пре него што је прешао да мисли, како је постао; да је пре свега осећао своју *слабост*; да је дрктао пред свачим, бегао од свачег. У таком стању сваки се осећа да је нижи од другог; сваки избегава нападе на другог и борбу са другим. Према том *први закон природни био би мир*.

Уз осећање слабости иду осећања потреба. Тако би *други природни закон био тражење хране*.

Страх, као што је речено, нагонио би људе да бегају један од другог, али, увиђање да је страв општа и узајмна, примамило је људе да се приближе једни другима. На том узајмном приближењу радило је и оно задовољство које свака животиња налази у друшву своје специје, и полна љубав. И *узајмно мољаканье људи за љубав и помоћ био би трећи, природни закон*<sup>1)</sup>. Осем првих осећања, људи имају и разума (или знања). Тако они имају још нешто што их узајмно веже а чега код других животиња нема. Они имају дакле и један друкчији мотив да се вежу у друштво; и *жудња за животом у друштву јесте четврти закон природни*.

Чим се људи нађу у друштву, губе осећање своје слабости. Једнакост, каква је међу њима постојала, престаје, и стање рата на-

стаје. Свако поједино друштво осети своју снагу: отуда рат међу народима. Сваки појединац у друштву осети своју снагу и труди се, да за свој рачун обрне главне користи тог друштва: отуд рат међу људима у друштву. Ове две врсте рата, изазивају потребу закона за регулсање односа међу народима и међу људима једнога народа. Ту је поставио *праву међународном, праву политичком и праву грађанском*.

Закон, у опште, јесте разум људски у толико, у колико се по разуму управљају сви народи на земљи; и закони политички и грађански сваког народа јесу само особите, специјалне прилике на које је примљен, тај *људски разум*<sup>1)</sup>.

Закони морају одговарати карактеру народа за који су прописани, тако, да би било врло изванредно, кад би закони једног народа могли бити подесни за који други народ. Закони треба да су у складу с природом и начелом управе каква постоји или каква се жели увести. Они морају одговарати физичној природи, земљи, клими леденој, врућој и умереној; каквоћи земљишта, његовом положају, његовој величини; начину живота народа земљорадника, пастира, ловаца; они морају одговарати ступњу слободе колико ове устав трпи; вери грађана, њиховом броју, њиховој трговини, њиховим обичајима, њиховој нарави. Најпосле закони имају односа и зависности међу собом. Они морају бити у односу са својим постанком, морају одговарати циљу њихова законодавца. У свим тим односима и погледима треба их оцењивати (L. I. 3).

Монтескије је у том свом славном делу предузео, да испита све те односе који утичу на установе и законе људске. Пре њега је још *Боден*, у својој „Републици“ обратио пажњу на то, колико климатички односи, величина и положај земље, занимање народно и т. д., упливише на законе људске, али он ни из далека не разрађује та питања онако детаљно и научно као Монтескије, а покадшто и претерује у приписивању сувише великог утицаја по којој од тих чињеница.

<sup>1)</sup> »La loi, en général, est la raison humain en tant qu' elle gouverne tous les peuples de la terre; et les lois politiques et civiles de chaque nation ne doivent être que les cas particuliers où s'applique cette raison humain«.

<sup>1)</sup> La prière naturelle qu'ils se font toujours l'un à l'autre serait une troisième loi I. 2.

По Монтескију, ништа тако силно не утиче на карактер закона и установа људских као облик политичке управе. Зато он најпре прелази на расправљање и објашњавање односа који постоје међу законима и природом или начелом управе.

„Како ово начело утиче најјаче на законе, трудићу се да га добро познам и ако успем да га добро осветлим, видеће се, како закони теку као из свога извора“.

На том послу као на најглавнијем и најдуже се задржава Монтескије и тај посао даје карактер политичког смисла његовоме делу.

Ми се нећемо упуштати у његове оштроумне и обилним историјским фактима поткрепљене погледе на различне врсте политичких установа; на његово груписање свих могућих облика управе под монархију, республику, и деспотију на коју је поделу критика још одавна напала, јер је лако било доказати, да је н. пр. деспотија само изрођен облик монархије, као што је олигархија изрођен облик републике, и да је боље класификовати (разредити) политичке облике државне према томе како је распоређена суверена власт у државама и као што су Аристотело и још неколики стари политички писци чинили. Ми немамо времена да заостајемо на Монтескијевом чином, и, за политичку науку, новом разликовању природе управе од њена начела, где, под природом управе треба разумети политичку организацију државе и под начелом, оно што ту организацију одржава; на његовом ориџиналном, узвишеном и корисном доказивању, да политичке установе постоје дотле, докле живе у друштвима начела тих установа; да монархија траје, докле траје у друштву њено начело, *част* (*Honneur*); деспотија, докле у друштву влада *страх*; демократија, докле у друштву или народу буде *добродетељи* (*vertu*).

У место свега тога, ми ћемо се задржати мало на главној, основној мисли Монтескијеве теорије.

Сви старији а и неки новији писци (Русо) доводили су постанак државе или политичког уређења народног од уговора замишљаног између суверена (владаоца) и народа. Код Монтескија се државни живот развио нужно и природи сходно, а задатак је државе вазда један исти: да гарантује више или мање сло-

боде члановима друштва (поданицима).<sup>1)</sup> Монтескијева је дефиниција слободе нешто заматана. Слобода је моћи чинити оно што треба хтети и небити принуђен чинити оно што не треба хтети.<sup>2)</sup> То преведено у нешто јаснију реченицу, значи, да је „слобода моћи чинити све оно што другоме не шкоди“ чему можемо додати „и што се не сматра да је човек, као члан друштва, ради општности напустио“.<sup>3)</sup>

То је слобода по закону природном.

Први циљ политичких уређења у државама јесте да ту природну слободу уреди, утврди и гарантује у животним односима појединаца у друштву. Утврђење те слободе није, онег, ништа друго, до утврђење *сигурности* за сваког појединца да у уживању и корисовању том слободом коју по природи има, nebude изложен нападању и опасностима од стране других својих саграђана.

Питање је сад, *прво*, какве установе гарантују најбоље слободу у друштву? Има ли што, што је историјско искуство изнашло да је најјачи штит слобода, и што политичка наука може препоручити?

Питање друго, било би, који облик државне управе гарантује највише слободе или, друкчије казано, под којим државним обликом (да ли под републиком или под монархијом и т. д.), оне политичке установе што гарантују слободе грађана и народа, могу најбоље својој задаћи одговорити, најсталније и најсавршеније бити?

На прво питање одговара Монтескије, да је највећа гаранција за слободе у *подели различних власти* у држави; т. ј. у подели *законодавне, извршне и судске власти*, једне од других и у хармоничну раду њихову.

На друго питање, одговара, да је *уставна монархија* најудеснији облик државни, под којим се подела власти најбоље, најприродније и најсталније установити може.

Ово Монтескијево разликовање политичких установа које постоје или су нужне у државама за гаранцију слободе, и политичког

<sup>1)</sup> Види Даламберову анализу књиге *Esprit des lois*, која се обично уз старија издања тог дела налази прикачена.

<sup>2)</sup> L. XI. c. 3. „La liberté consiste à pouvoir faire ce qu'on doit vouloir et à n'être pas contraint de faire ce qu'on ne doit pas vouloir“.

<sup>3)</sup> *Paul Janet Hist. des theories politiques et morales II.*

државног облика, треба имати на уму и не помешати у мислима, као што се по каткад чинило, јер је јасно, а и сваки зна из историје и савремености, да и под владом других политичких облика може бити подела власти, н. пр. у ренубликама. Тако исто не треба мислити, као што се, такођер, погрешно мисли, да је наука о подели власти Монтескијева оригинална. О подели власти на законодавну, судску и извршну говорили су и стари — класички — писци, а од нових, пре Монтескија говорио је о њој Лок. Монтескијева је заслуга у том, да је први, и потпуно тачно нашао, да је подела власти лепо и строго изведена, најјачи штит слобода политичких, у свакој држави. Тако је исто Монтескијева оригинална, не по ствари самој, него по јасности и научености доказа, да се у монархији најприродније и најдуготрајније подела власти извести и одржати може.

Монтескије је имао пред собом историју човечанства. Он је видео, да су све државе, и у сваком времену, имале једну заједничку, општу задаћу, да се одрже, али, да је и свака држава поред те заједничке тежње, имала и својих других циљева. Рим н. пр., да се увећа; Лаведмон, да ратује; Марсељ, да тргује; деспотске државе, да набаве уживања и весеља својим владарима и т. д. Једну само државу, на свету, нашао је он, којој је први циљ, задаћа над сваком другом задаћом, да тврдо чува политичке слободе својих грађана. То је Енглеска. Треба испитати начела на којима је основана слобода у тој земљи; треба испитати уставна уређења и њин механизам, па ако се нађе, у чему лежи гаранција слободе енглеске, зашто онда измишљати нове установе?<sup>1)</sup>

За Монтескија, као што је напред речено, као и за многе друге политичке писце прошлога века, политичка уређења Енглеске, која као што је познато, у лепом складу одржавају и права народна (слободе) и прерогативе владалачке, била су идеал. Он је енглеску конституцију изучавао из близа, за време свог бављења у тој земљи и кад је открио у чему је нерв слободе енглеске, он га је изнео као начело и популарисао.

Критика доцнија лако је доказала да је Монтескијево мишљење потпуно основано у

колико се подела власти износи као основно начело на коме енглеска слобода почива, али да је сасвим погрешно, у колико он погледа које установе енглеске, које су тамо резултати историјског рада од више векова, и које су у тој земљи, истина, везане више мање интимно за распоређај власти, износи исто тако као битне услове слободе; као н. пр. одвојено учешће племства у законодавству, неутврђеност судова, и нужност монархије. Задатак мој не може бити, да износим све оно што је критика противу те стране Монтескијевој теорије, изрекла; и што су историјска факта, из оног времена, кад се теорија Монтескијева, од слова до слова, хтела применити у животу, (у време велике франц. револуције) показала да је неостварљиво. У осталом ми ћемо се морати још мало дотаћи слабих страна теорије ове кад будемо говорили о Русовљевом „друштвеном уговору“ (contrat social) која је књига прва критика на Монтескијево дело „Дух закона“.

Конституција енглеска описана је, или боље рећи начела која је Монтескије у политичком уређењу Енглеске открио изнета су у XI књизи, 6 глава његова дела. Тај је одељак постао за себе славан и популаран, тако, да би овај говор о Монтескију остао непотпун без и најкраће анализе тог одељка.

У свакој држави има — вели Монтескије — три врсте власти: власт законодавна, власт извршна, и власт судска. Прва прописује законе и поправља или укида оне што већ постоје; друга закључује мир или рат, шаље и прима посланике, чува ред и сигурност, одбија инвазије; трећа казни злочине, и суди о размирицама појединаца.

Политичка слобода, једног грађанина, јесте оно спокојство душевно које долази од убеђења о својој сигурности. Да те слободе има, треба да је управа таква, да се један грађанин не може бојати другога.

Кад су у једном истом лицу или у једном истом телу сједињене законодавна и извршна власт, онда ту нема слободе, јер се може страховати, да исти владалац или иста скупштина не изда тиранске законе, да их затим тирански врши.

Нема слободе ни ако власт судска није одвојена од власти законодавне и власти извршне. Ако би била сједињена са законо-

<sup>1)</sup> L. XI. c. 5.



давном влашћу, власт над животом и слободом грађанина била би самовољна, јер би судија био законодавац. Ако би била сједињена са влашћу извршном, судија би могао имати силу угњетача.

Све би било изгубљено, ако би један исти човек, или једна иста скупштина од благородника, или од народа, имала све те три власти.

Код Турака, где су ове три власти сједињене у руци Султановој, влада страховити деспотизам. И владоци који су се изметали у деспоте почињали су увек прикупљањем свију власти у своје руке.

Власт судска не треба да је у неком сталном, непромењивом телу, него да је врше личности изабране у народу. То бирање треба да бива у извесна времена у години према одредбама закона за ту ствар прописаног. Изабрани треба да саставе суд који не сме трајати дуже него што потреба захтева.

На такав начин, судска власт, тако страшна међу људима, кад није везана ни за какав стадеж ни за какав занат, постаје тако рећи невидима.

Али ако судови не треба да су стални, суђења треба да су увек везана за јасне одредбе закона.

Како у једној држави слободној, сваки човек, за ког се може казати да има душу слободну, треба да сам собом управља, требало би да народ у својој целини има власт законодавну. Али како је то немогућно у великим државама, а везано са многим неудесностима у државама малим, треба да народ чини преко својих преставника све оно што сам не може чинити. Скупштина преставника народних није да доноси каква решења активна, него да прописује законе, или да надгледа да ли се тачно врше они закони које је прописала.

Има увек у државама људи који се одликују од осталих рођењем, богатствима, или частима. Кад би ти људи били помешани са масом народном, слобода општа за њих не би била слобода него ропство, и они не би налазили интереса да је бране, јер би већина резолуција, (решења) била против њих. Учесће њихово у законодавству треба да је пропорционарно према другим њиховим привилегијама у држави; а тако ће бити, ако

они буду састављали једно засебно тело, које ће имати право да заустави намере народа, као што народ има права да заустави њихове намере.

Тако ће законодавна власт бити поверена скупштини племића и скупштини састављеној од преставника народних. Обе ће одвојено, засебно већати.

Извршна власт треба да је у рукама једног владоца (монарха) јер овај део управе, због пужне брзине рада, биће увек боље отправљан од једног човека него од више њих, докле ће законодавна власт увек мудрије бити вршена од више њих него од једног самог.

Тело законодавно не треба да се скупља само; јер једно тело не може се рећи да има воље док не буде скупљено; а ако се не би скупило једнодушно, неби се могло казати који је део у истини тело законодавно, онај који се састав или онај који није дошао на скуп. Тако исто кад би законодавно тело имало право да се само распушта, могло би доћи, да се оно никако не распусти, а то би било опасно, особито у приликама кад би законодавно тело дошло у судар са извршном влашћу. Треба да извршна власт одређује време држања и трајања скупштина.

Кад извршна власт не би имала права да заустави намере (рад) законодавног тела, ово би се могло изметнути у деспоту и поништити све друге власти. Али законодавна власт не сме имати права да зауставља извршну власт у њеном раду, јер вршење има ограничења у својој природи.

Али ако у једној слободној држави законодавна власт не може имати права да зауставља власт извршну, она има права, и треба да има и способности, да испита, на какав се начин закони, које је она издала, врше. Али зато опет, законодавна власт нема права да суди личности онога који врши. Његова личност мора бити света. Јер како он чува да се законодавна власт не изметне у тиранство, оног момента кад би био оптужен или осуђен, не би у држави више било слободе. У овом случају држава не би била више монархија него република неслободна.

Али како онај што врши, владалац, не може ништа извршити рђаво без помоћи рђаво

вих саветника, то треба ове повлачити на одговор.

Ето то је основна конституција управе какву је Монтескије нашао у Енглеској и какву препоручује као најсавршенију. Како је законодавна власт састављена из две чести; једна ће умеравати другу. Обадве ће умеравати власт извршна, која ће опет бити умеравана од законодавне власти.

Због овог узајамног умеравања и кочења појединих власти, не треба се — по мишлењу Монтескијеу — бојати нерада или сувишне спорости у политичком раду државе. Животна енергија народна која ће вазда терати на рад и развијање, неће допустити да се точкови њене политичке машинерије укоче.

Како извршна власт нема друкчијег учешћа у законодавству осем да заустави, *сиречи*, то она не може учествовати у дебатама законодавног тела. Па није нужно ни да она износи предлоге, јер кад може увек неодобрити закључке скупштинске, она може и одбацити решења доношена по предлозима, који јој нису по вољи.

Кад би извршна власт учествовала у решавању о буџету друкчије, него само актом *одобрења*, (пристанка), не би више било слободе, јер би извршна власт постала власт законодавна у ствари законодавства најважнијој.

Да онај који има извршну власт не би угњетавао, треба да је војска, која му се поверава, народна, као што је било у Риму до времена Маријева.

Војска не треба да зависи непосредно од законодавног тела, него од власти извршне. Већање законодавног тела, било страшно било хладно, утицало би штетно на морал и рад војске<sup>1)</sup>.

Ја сам напред казао, каког је силног и револуционарног уплива на човечанство, била ова знаменита Монтескијева књига. Све борбе око политичких рефорама у нашем веку; сва политичка уређења данашњих просвећених

народа јесу чеда оних великих мисли које је Монтескије у овом свом делу популарисао. Сви уставни свију уставних држава јесу само кодификовање мисли и начела осветљених и образложених у „Духу закона“. Историја је XIX века — можемо рећи — коментар на ту књигу.

Пу није само на политичке реформе уплив Монтескијеу био велики. Његове хумане и човекољубиве мисли утицале су, поред тога, благодетно на побољшање судова и судског поступка; на утврђење мрзости противу свакога насиља. Прве хуманисте европске, који усташе противу сувишне и варварске строгости кривичних закона, и који тражише од закона и судова, више правде и милосрђа; који се најватреније борили противу ропства раса, смртне казни и т. д., као Бекари, Филанђијери, Фергусон били су ученици Монтескијеви.

Савременици су дочекали „Дух закона“ достојно величини и важности његовој за човечанство. За годину и по дана, прештампано је то дело 22 пута. И старо и младо и мушко и женско читало га је. Францески историк Кинет вели негде у својој књизи о „Револуцији“ да су се у почетку револуције францеске, за време уставне борбе служили том књигом као катихизисом, и да је „онде револуција погрешила где је та Монтескијева књига била случајно непотпуна“.

Монтескије је умро у највећем уважењу и поштовању од свих редова друштвених, у Паризу 20 фебруара (по новоме) 1755 године. Цела је варош била на пратњи. И академија и двор и племство и радници присуствовали су погребу човека, који је целог живота био тих и скроман а иза себе оставио велику мисао човечанству.

У место сваке надгробне хвале, писао је у оно време Даламбер,<sup>1)</sup> требало је на сапдук Монтескијеу метнути „дух закона“ и дубоко се поклонити.

<sup>1)</sup> Види још друге разлоге на крају глав. 6. књ. XI.

<sup>1)</sup> Eloge у V свесни енциклопедије.

## КЊИГЕ И КЊИЖЕВНИЦИ

† Јован Суботић. Пропустивши у своје време, ради смо накнадно бар са неколико речи одужити се племенитом духу овога великог и много заслужног песника, књижевника и родољуба српскога, који премину у Земуну ноћу између 15. и 16. Јануара 1886. а на измазу своје шездесетседме године. Колики је губитак претрпео српски народ, особито Срби у Аустро-Угарској, смрћу овога врсног и ретког сина свог — најбоље се види, прво, по великом броју књижевних радова Суботићевих и, друго, по многобројним услугама, које је Суботић до смрти чинио свом народу живом речју и енергичним делањем за унапређење друштвеног и политичког живота народног. И једно и друго сачуваће покојнику светао и узорит спомен у трагичној повесници српској овога века.

Требало би нам и веће спреме за посао и више простора на овоме месту, те да бисмо могли испричати цео живот, изређати и достојно оценити сва дела др. Јована Суботића. С тога се морамо задовољити и само тиме, што ћемо побројати бар главније догађаје из бурног и мучног живота његовог, и што ћемо забележити све нама познате књижевне радње његове.

Од оца свећеника родио се Ј. Суботић 30. Јануара 1819. у селу Добринцима (у Срему), где је започео и прво своје образовање у нар. основној школи тога места. Даље се васпитавао: у Карловцима, где је изучио гимназију, — у Сегедину, где је свршио филозофију — и у Пешти, где је учио правне науке, и где је г. 1836. постао доктор филозофије, а 1840. и доктор права. С оваком спремом, а пун одушевљења, одважности и љубави према народу свом ступа он у живот, да у њему јуначки истраје и одлично послужи домовини, радећи свима силама својим на свима пољима јавнога рада.

Од г. 1842. па све до смрти своје Суботић је бивао у разним државним службама и у свима јавним пословима народним: он је готово непрестано био заступник аустроугарских Срба на земаљским саборима и у Загребу и у Будим-Пешти, и члан народно-

крквеног сабора и саборског одбора у Карловцима итд.

Године 1861. изабран је био за поджупана сремске жупаније, а 1862. именован за сентемвира или члана највишега земаљског суда („стола седморице“) у Троједници. Али је овај чин изгубио г. 1867., под крутом владавином бана Рауха, зато, што је те године ишао на етнографску изложбу у Москву. Раух му с тога не само одузе поменуту службу, него му чак забрани и адвокатски рад у Троједној краљевини. Зато је Суботић морао у Октобру 1867. оставити Загреб, у коме је живо радио на слози међу Србима и Хрватима, и преселити се у Нови Сад, где је одмах почео развијати велику енергију у разним пословима народним и свуда био од велике користи. Године 1868. изабран је за председника „Српске Матице“ и за начелника „Друштву за српско нар. позориште“. Очигледан је био напредак ових завода под његовим старешинством, али је још већа, још значајнија била корист његова рада на црквено-народним саборима. Будући један од најглавнијих чинилаца, он је врло много радио на стварању данашњих установа црквено-школске аутономије (самоуправе) српскога народа у Угарској. Храбар и издржљив борац ватрено је бранио и речју и пером и делом ову још једину самосталну област народнога живота — цркву и школу, ову још једину, можемо казати, котву спасења аустроугарских Срба. Од његова пак посланичкога рада на хрватском сабору у Загребу пометнућемо да је он највише допринео, да сабор донесе познату одлуку, по којој су Срби и Хрвати, српски и хрватски језик (а с тим и ћирилица и латиница) равноправни. А још се сећамо његових живих протеста на змишљем загребачком сабору због непотврђеног српског предлога о нар. цркв. анатомији и због јавности српске препарандује у Горњем Карловцу. — Све ово доведе поменуто лећимично само ради приближнога нацрта Суботићева живота; о раду пак и делању његовом на политичком и друштвеном пољу нашега народа треба писати дугу историју и вешту оцену, а то нам овде није могућно. С

тога погледајмо у другу страну Суботићевих заслуга; погледајмо његове књижевне радове.

„У књижевности се прво јавио песмом; и песма му је и остала — — — главна радња књижевна“ : тако вели једна кратка белешка<sup>1)</sup> о Суботићевом раду књижевном. И заиста већ у 1834. или у својој тек шеснаестој години почиње он певати: те су године изишле у „Летопису Матице Српске“ прве три његове песме: „Блажени живот,“ „Живот пољски“ и „Растанак,“ а не дуго за тим, г. 1837. издаје на свет сама „Матица Српска“ његову првенчад или збирку његових песама под именом „Лира“<sup>2)</sup>. За овим долазе песме: „Потопљена Пешта“ (од које је чист доходак наменио пострадаој г. 1838. од потопа — српској првци на Чепељској ади) и „Увјенчана надежда“ као нека опера, — обе у г. 1838. Сâм је издао другу збирку својих песама под именом „Босиље“ у г. 1843. И сад настаје читав низ његових радова: није се он зауставио само на песми, него је, обделавајући истина највише песничку струку, и пишући и лирске и епске песме и драме и трагедије, још стигао да обилатим и ваљаним радом својим умножи и друге врсте наше књижевности, особито приповедачку, историјску и граматичку. Али пре свега треба поменути да је он од 1842. па до 1853. (с прекидом од 1847. до 1850. Због познате буре од г. 1848.) уређивао „Летопис,“ орган „Српске Матице,“ те су под његовим уредништвом изашле 32 књиге, у којима је већином радио он сâм, пошто је тада било још врло мало књижевних радника. Значајно је ово уређивање „Летописа“ не само с тога, што је Суботић својим прилозима уопште богатио српску сиромашну литературу, него и још више зато, што је он по својим смеровима стајао у реду српских еклектичара четрдесетих и педесетих година, те се трудио да слоји колико је могућно старе књижевне традиције с млађима. Он је баш овде утирао пут књижевној слози, које не беше довољно у време, о ком говоримо, тиме, што је у „Летопису“ давао места и присталицама млађе школе — Вукове — и ако су, као што знамо цела „Матица“ и сви готово радници на њеном „Летопису“ били баш онај табор, наше стари-

не, коме је предњачио чувени, иначе доста за-служни књижевник, али заклетни противник по-вом правопису и Вуковој граматици, добро по-знати Јован Хаџић (Милош Светић); па не само то, него је баш и сâм, радећи као прави научник, више био на страни Вуковој него ли Светићевој, и ако је хтео да стоји над странкама у књижевности и да буде некако на средини између завађених страна. Овде треба поменути једну Суботићеву ориџиналност, која баш сведочи о овој његовој помирљивости и посредничкој му тенденцији. Напустивши стари правопис, и усвојивши још и друге новине Вукове у овом погледу, Суботић је намерно у азбуци и правопису задржао слово ђ у оним речима, где се српски дијалекти (говори) један од другог разликују. Тако је он свуда писао: *врђе* уместо *време* или *вријеме*, *иџма* ум. *песма* или *ијесма*, *свѣт* ум. *свет* или *свијет* итд.

Осем „Летописа“ радио је у овом старијем одсеку наше нове књижевности и у „Српском народном листу,“ који је издавао у Пешти некадашњи вредни књижевник и журналист, Тодор Павловић. У ово доба долазе и ове самосталне радње Суботићеве: „Дабрац,“ истор. приповетка из Срема, и „Беч и његове знатности,“ опис — обе у г. 1844., за тим: „Науку о српском стихотворенију“ у 1845. и „Краљ Дечански,“ епски спев у осам песама, у г. 1846., који му је наградила „Матица Српска“ г. 1845. Исте му је године „Матица“ наградила и „Српску Граматику,“ велико дело, које на жалост у своје време не угледа света, те не послужи оној намери, којој је Суботић тежио у питањима граматике и књижевнога језика нашега. С тога би било корисно, кад би нам који наш преко-савски граматичар описао овај рукопис по-којников, те нам у изводу показао садржину његову, а тиме обележио и каквоћу и вредност овог посла граматичког, који данас још може имати вредности само за историју српске граматике у овом веку<sup>1)</sup>. Граматика би

<sup>1)</sup> Штампати сада накнадно целу Суботићеву граматику, као засебну књигу, био би анахронизам и готово некористан посао; можда би још имало смисла да и овај рукопис уђе у ново издање свих Суботићевих радова, те да буде потпуна збирка његових дела, али и у том случају граматици би овој требало додати објашњења и тумачења, потребна ради времена и прилика, у којима је она писана.

<sup>1)</sup> Српс. читанка III књига, стр. 215.

<sup>2)</sup> „Глас Пеште,“ за 1836., бр. 3., стр. 40.

ова, да је у своје време штампана, јамачно ускорила победу Вукова правца и свакојако била од користи српским школама. Али што није граматиком, то је, с друге стране, Суботић помагао нашој школској књижевности писањем читанка за српске гимназије у Аустрији. Тако је г. 1855. штампана I и II „Српска читанка за гимназије,“ поименце „за 1—4 вижу класу,“ а још пре тога, г. 1853. I и II књига „Цвѣтника србске словесности“ за више гимназије у Аустрији. Особито су значајна ова два „Цвѣтника,“ јер је у њима Суботић додавао и кратке белешке о животу уз одломке из дела појединих наших знатнијих књижевника; једно тиме, а друго унесећи у ове читанке примере и огледе знатнијих књижевних нам производа свих времена и крајева — покојник је на тај начин био попунио једну осетну празнину у школској нам књижевности педесетих година: ови су „Цвѣтници“ замењивали систематичну историју српске књижевности, које за дуго никако не имађасмо на свом језику.

Од осталих разноликих послова књижевних који угледаше света у засебним књигама и брошурама, треба поменути: „Слава краља Дечанског“ 1847. и 1855., „Spomenici stare jugoslovenske književnosti“ 1852., разна надгробна и саборска „Слова“ или беседе (1851., 1856., 1861. итд.), „Живот Саве Текелије“ 1861., „Наше црквене и школске ствари“ 1865. итд.; тако је писао и на немачком језику о српским стварима, између осталог: „Darstellung der Rechtsverhältnisse der Serben in Ungarn“ (правни односи Срба у Угарској), „Grndzüge der serb. Literatur“ (гл. прте српске књижевности) итд. — Будући сáм о стању нашега народа у Аустро-Угарској добро обавештен, хтео је и другог да обавештава; а пун дугога и тешкога искуства у јуначкој борби за народна права, излазио је на сусрет осталим нар. борцима са својим практичним саветима, те својим помирљивим тоном трудио се да ублажи оштрину и огорченост међу странкама, те да се сложним радом извојује што већа добит напретку народном. Тога ради је и у најновије време био покренуо политички лист „Народ,“ који је од 1870. у Новоме Саду излазио преко три године и био Српству од велике користи. И ово само узгред помињемо, да би нам

било што потпунији преглед Суботићевих књижевних радова.

Остаје нам дакле још да забележимо збирку најзнатнијих Суботићевих дела, коју је он сáм још од г. 1857. почео издавати. У овоме издању има 9 књига, које излазише овим редом:

- I књига, 1857. „Лирске песме“.
- II „ „ 1859. „Епске песме“.
- III „ „ 1860. „Краљ Дечански“ (ово је II издање).
- IV књига, 1862. „Херцег Владислав,“ трагедија и „Немања“ драма.
- V књига, 1868. „Звонимир, краљ хрватски,“ драма (прво издање изашло латиницом у Загребу 1862.) и „Прехвала,“ трагедија (први пут 1863.).
- VI књига, 1869. „Милош Обилић,“ трагедија (први пут 1854.), и „Бодин,“ истор. драма (I изд. опет 1864.).
- VII књига, 1871. „Краљица Јаквинта,“ трагедија (I изд. 1865.). „Сан на јави,“ слика из прошлости (I изд. 1869.). „Крст и круна,“ образ из прошлости у 4 слике (I изд. 1870.). „Домовина у сабору,“ пролог у сликама (I изд. 1865.) итд.
- VIII књига, 1872. донела је опет „Песме“ различне садржине и врсте.
- IX књига, 1873. „Приповѣсти,“ такође штампане раније му приповетке: „Црни Мијило,“ „Художници,“ „Краљевски састанак у Вишеграду“ и „Крстоносоци“;

Године 1881. изашао је у повећој књизи роман „Калуђер, истина и поезија,“ те се може сматрати као X свеска целе збирке Суботићевих списа.

Осем изређаних има и приповедака Суботићевих, које не уђоше у ову збирку, као:

„Мађарица“, „Два брата“ и друге, које изаше у појединим књиж. и другим листовима нашим, и које ће изићи с другим, још никако нештампаним, иза песника заосталим списима у ново издање, коме се праведно надамо. У реду почаста, које се данас чине блаженом спомену Суботићеву, највидније би место заузело ново, лепо удешено и естетичко-литерарном критиком пропраћено издање свега покојниковог рада бар на песништву беседништву и лепој нам књижевности. И ако ће можда постига и реторика наћи у његовим песмама и драмама и у његовим приповеткама и роману погрешака и недостатака, те га по капацитету ставити на друго место после великана песничких, Његуша и Бранка, — опет ће наша литер. историја говорити о Суботићу не само као вредном и плодовитом, него и као врло подобном и заслужном књижевнику нашем, чији положај између класицизма и романтизма, између старог мешовитог и новог, народног и реалног правца никако није неуместан и слаб, него баш природан и јак, преко потребан колут у ланцу развита наше још врло сиромашне књижевности. И заиста ће права вредност његовог рада још за дуго бити врло велика. У драмама и трагедијама својим он стоји не само над Ј. Ст. Поповићем, него и над другим, још и сад живим старијим радницима драмским; а обилатошћу и великим утицајем својих драмских дела надмашује и многе млађе, можда и подобније наше драматичаре. У песмама својим (и лирским и епским) прелази лакошћу и милином дикције све наше старије песнике сем Змаја Јовановића, који нам је, сви признајемо, у сваком погледу данас први и најбољи. А приповеткама својим, и ако ће Суботић остати испод Стјеп. Љубише, па често и испод Ђ. Јакшића, опет се он у многим чему приближује признатом приповедачу, Јаши Игњатовићу. Као и у драмским, тако и у овим белетристичким производима својим износи нам верно и српску прошлост и садашњи живот народни. У свима пак и песничким и непесничким делима Суботићевим огледа се његова добра душа: свуда видите искрену и топлу љубав према свему, што је српско и право човечанско.

Суботић је био од пририде одарен добрим здрављем и доста дугим животом; он је био један од ретких срећних, који доживљују 50. годину књижевног рада: месеца Јуна 1884. године „Матица Српска“ приредила је свечану прославу Суботићеве књижевне педесетогодишњице, чиме је јавно одата част и заслужено признање великим заслугама Суботићевим. А баш оних дана земунска општина издаде позив на цело српство, за купљење добровољних прилога, којима би се подигао пристојан споменик заслужном Србину. Пре годину дана дошао је био покојник своје сину, варошком лекару, др. Војиславу у Земун, па се ту и с породицом настанио, а српска га земунска црквена општина одмах изабрала за свога председника.

Књижевничку славу и заслуге Суботићеве сведоче и видљиви знаци и одликовања, који су неумрлом књижевнику и родољубивом песнику за живота указивани. Тако је он био почасни члан „Матице Српске“ у Новоме Саду, „Српског Ученог Друштва“ у Београду и „Југословенске академије знаности и умјетности“ у Загребу, а руски цар Александер II одликовао га је орденом св. Ане другога ступња. Овде треба поменути и то, да је Суботић г. 1848., на позив правничког факултета пештаванског, неко време заступао професора римскога права.

Кад се погледа на доста дуги, а бурни живот покојников; кад се погледа на множину часних и узоритих радова његових у свима правцима, људскога делања, — мора му се признати јуначка издржљивост и неуморност у раду и борби, патриотска оданост и истинска љубав и на речи и у делу према народу, који се с правом дичи његовим именом. Радећи неуморно, Суботић не стече материјалних блага земаљских, али стече друго, скупоцено и човеку најдраже имање: поштену име народног радника. Његово поштење и права честитост у јавноме раду, његов чист и неокаљан карактер целога му живота — и јесу узрок оном угледу и вредности његовој, који га стављају у ред првих бораца и вођа народа српског. Слава нека је светлом спомену Суботићеву.

## БЕЛЕШКЕ О ПРОСВЕТИ И ШКОЛАМА

**Школска светковина у Сомбору.** —

3. Новембра 1885. славила је српска *учитељска школа* у Сомбору (а Сомборска пренарандија<sup>9</sup>) двогубу светковину: 73 — годишњицу свога опстанка и 60 — годишњицу, од како се преселила у Сомбор.

**Књиге у Америци и Енглеској.** — У

прошлој, 1885., години издато је на свет у Америци 4.030 списа (књига и брошура), међу којима је на 1000 само из лепе књижевности (белетристике); у Енглеској пак изашло је 5.640 списа различите садржине, па је у том броју више од 800 дечијих, а толико и богословских и религиозних књига и књижица.

**Књиге у Данској.** — У краљевини Данској влада закон, да се од сваке штампане књиге мора уступити држави потребан број егземплара (Pflichte exemplare); с тога се извештај веланке краљевске библиотеке у Копенхагу за период 1884 до 1885., у којико се тиче данскога одељења, може сматрати као извештај о појавима данске књижарске трговине. Свега је било у поменутом периоду 220 књижара у Данској; они су издали на свет 177 листова за огласе, 243-оје новине, 2801 књигу, међу којима 896 брошура, 178 превода са страних језика, 856 песама итд. Од књига и брошура иде на данску типографију 785 дела, на данску статистику 516, на лезу књижевност 306, на богословију 197, на технологију 136, на биографије 122, на медицину 102 итд.
**Школе у Бордо-у.** — Француска варош

Бордо (Bordeaux) има до 230.000 становника, а свега школа, ове године, 53 са 281 разредом и 14.017-оро школске деце; међу овима су 2 грађанске, 20 народних и 12 женских школа. За прошлих 15 година (г. 1870. имао је само 24 школе, међу којима 12 основних за мушкарце и 11 за девојчице) потрошио је Бордо на оснивање, грађење и поправке својих школа 5 милиона динара. Саме пак 1885 године утрошио је на школе 800.551 динар, а овога лета биће сума у буџету још већа. Летос ће се отворити још 3 нове школе. Приватним школама даје Бордо 10.000 франака помоћи, а трговачким и обртничким школама 30.000 фран. у то име.

**Школе у Трсту.** — По службеним исказима било је крајем прошле године у самом граду Трсту 11 школа, на којима је предавало 70 учитеља 74 учитељице, 13 катихета, 2 учитеља цр-

тања и 4 учитеља певања. Осем ових било је још 5 учитељица женског ручног рада, 7 асистената, 11 асистентица, 2 изванредна асистента и 16 изванредних асистентица. Укупно дакле биле су у Трсту 204 учитељске снаге. Осем поменутих има још 10 школа на земљишту града Трста — у његовој околини, и у њима је радило 18 учитеља, 16 учитељица, 15 катихета, 1 учитељица за женски рад, свега дакле 50 наставника. Број свеколиког становништва у Трсту и његовој околини износи 141.000. У основним и грађанским школама било је прошле године уписано 9015 ученика (4616 дечака и 4399 девојчица). И уз пркос толиком броју школа а учитеља бројно је Трет и околина му прошле године 52000 аналафбета (неписмених).

**Учитељске плате у слободној вароши Либеку.** — Шест година вођени су преговори и једва се једном дошло у Либеку до новог закона о учитељским платама. Управитељи варошких основних школа имају, поред слободна стана, 3000 динара, и за 25 година службе могу дотерати до 4000 динара. Плата учитеља дели се на три класе: I износи 2625 на иде до 3750 дин.; II почиње са 2125 и иде до 3000 дин., а III класа почиње с 1875 дин. и пење се до 2500 дин. Плата учитељица износи 1125 до 1500 динара. Учители сеоски имају, поред слободна стана, огрева и земље за орање, на име плате 1500 до 1875 дин. у школама где више наставника раде, а у школама с једним наставником плата износи 1250 до 1625 динара.
**Број деце у бечким основним школама.** — По податцима статистичке канцеларије вароши Беча, ове године иде у бечке основне школе 32619 мушке и 31807 женске деце. У грађанске школе иде 6147 мушкараца и 8515 девојака. Свега у основне школе иде у Бечу 64426 деце, а у грађанске школе 14662. Лане је у тим школама било свега 76844 деце, а сад је тај број порастао на 79088.
**Колико Париз троши на школе?** —

Престоница француске републике троши на своје школе 33 милиона франака (динара), од чега само на основне школе иду 24 милиона. Сада има Париз 493 школе с 3000 учитеља и 175.000 ученика и ученица.